

CAMPINIA

driemaandelijke uitgave van het
Streekarchief
Regio Eindhoven Kempenland

24e jaargang, nr. 95

oktober 1994

INHOUD

Redactie-adres: Streekarchief Regio Eindhoven Kempenland
Rayondepot Oirschot
Postbus 144, 5688 ZJ Oirschot

blz.

Redactie en informatie: H. Mijland en J. Suijkerbuijk
telefoon 04997 - 75245

Ter informatie + 'Bedankt'

152

Abonnementen, losse nummers:

In 1994 bedraagt de abonnementsprijs *f* 22, — per jaar, inclusief verzendkosten en administratie.

Deze kosten zijn te voldoen, ná ontvangst van de acceptgiro, op postbanknummer 47.16.46 ten name van Streekarchief Regio Eindhoven Kempenland te Eindhoven, onder vermelding van "Campinia".

De prijs van losse nummers van de lopende jaargang bedraagt *f* 5,50.

Ook nummers van voorgaande jaargangen zijn bij de redactie te bestellen tegen een daarvoor geldende vergoeding.

Indien opzegging van het abonnement niet schriftelijk is medegedeeld vóór 1 december van de lopende jaargang, wordt het abonnement automatisch verlengd.

Copyright: Streekarchief Regio Eindhoven Kempenland
Overname van artikelen of gedeelten daaruit dient U schriftelijk aan te vragen bij de redactie.

Lay-out en drukwerk:

Maras Drukkerij, Oostelbeers.

I.	Kanunnik mr. Ricald van Merode en zijn Hilleken door J. Lijten	153
	Mededeling	178
II.	De dominee, de drossaard en de paapse stoutigheden door M. Roscam Abbing en E. Vink	179
III.	Kempische curiosa 29 Melaatsheid in Oirschot door J. Lijten	195
	Rectificatie: Drie zusjes Van de Sande	197
IV.	Best, 175 jaar gemeente door J. Suijkerbuijk	198

ISSN 0166-6959

Omslag: gedeelte uit de kaart Ducatus Brabantiae
van Jacob van Deventer, uit 1558.

TER INFORMATIE

Geachte abonnee,

Dit is de laatste aflevering voor de start van een nieuwe jaargang. Zoals in het verleden toegezegd, dienen we dan de abonnementsprijs voor het komend jaar vast te stellen. Door een forse stijging van de papierenprijs en een geringere verhoging van de drukkers- en portokosten, zijn we genoodzaakt het abonnementsgeld per 1 januari 1995 op f 24,00 te stellen.

De redactie hoopt U als trouwe lezer ook in de vijfentwintigste jaargang te informeren over de geschiedenis van Kempenland en haar inwoners.

De redactie.

BEDANKT BEDANKT BEDANKT

Iedereen die mijn afscheid op 30 juni j.l. tot een onvergetelijke dag heeft gemaakt wil ik, ook namens mijn vrouw, graag hartelijk bedanken.

De ontvangst en druk bezochte receptie, de vele cadeaus, bloemen, attenties en reacties waren overweldigend.

Nogmaals bedankt voor de prettige tijd en prima samenwerking.

Ik wens u allen voor de toekomst veel goeds en gezondheid toe.

C. Scholten

I. KANUNNIK MR. RICARD VAN MERODE EN ZIJN HILLEKEN

door J. Lijten

Domsta is zeer summier in de beschrijving van deze bastaard uit de familie van de heren van Oirschot. Blijkbaar vond hij slechts twee vermeldingen in het familie-archief, waaruit duidelijk wordt, dat Ricard (X 45B) een natuurlijke zoon is van kanunnik Arnold van Merode (IX 27) dat hij oorkondelijk bekend is van 1487.04.05 tot 1505 december, in welke maand hij gestorven is, en dat hij 'meester' wordt genoemd en licentiaat was in het burgerlijk recht.'

Toch kunnen we vanuit het Oirschotse archief een belangrijk stuk van zijn leven traceren.

Zijn vader

Arnold van Merode was een zoon van Ricard II van Merode en Beatrix van Petershem en dus een broer van Jan IV de stamvader van de tak Westerlo, Ricard III de stamvader van de tak Houffalize, en Willem I de stamvader van de tak Rummen.² Door zijn peetoom en naamgenoot, Arnold van Merode (VIII 29) een broer van zijn vader, werd hij in 1429 op het spoor gezet naar het verkrijgen van kerkelijke prebenden, doordat deze afstand deed van zijn kanonikaat te Aken ten gunste van zijn neef, die toen vermoedelijk rond de 10 jaar was (Zijn ouders waren in 1410 getrouwd en hij was de jongste zoon), zodat hij in 1484 met veel vertoon zijn 55-jarig kanonikaat kon vieren. Intussen had hij zich meerdere belangrijke kerkelijke prebenden weten te verwerven zoals kanunnik en deken van Sint Servaas te Maastricht, kanunnik en deken van Sint Pieter te Leuven, kanunnik van de kathedraal te Luik, proost van O.L.Vrouw te Maastricht en van Sint Joris te Wassenberg. Aan de verplichtingen zal hij niet al te zwaar getild hebben, want naast Ricard had hij nog twee natuurlijke zoons en een natuurlijke dochter.³⁾

Ricard kanunnik in Oirschot

Als kanunnik in Oirschot is Ricard speurbaar van 1486 tot zijn dood in 1505.⁴⁾ De mogelijkheid is aanwezig, dat hij nog door zijn oom Jan IV van Merode, halfheer van Oirschot en medepatroon van het kapittel van 1455 tot 1481, als kanunnik is voorgedragen. Reeds op 9 mei 1475 immers werd hij geïmmatriculeerd in Leuven. Hij wordt daar niet als 'ininorennis' minderjarig vermeld, zodat hij wel tussen de 16 en 20 jaar geweest zal zijn zoals de meeste studenten bij hun inschrijving.⁵ hij zal dus rond 1455/60 geboren zijn en was zeker heel wat ouder dan zijn broer Werner jr. die in 1487 nog geen 15 jaar was, maar door Domsta vóór hem genoemd wordt.^o Na het behalen van zijn titel in artibus kan hij rond 1477/8 kanunnik geworden zijn in plaats van een van de twee kanunniken uit de familie van de heren van Oirschot, die toen vennoe-

delijk zijn overleden: Wenceslaus en Hendrik van Petershem.⁷ Naar het voorbeeld van zijn vader en mogelijk zijn oudoom⁸) liet hij zich in 1485 immatriculeren in Orleans,⁹ een universiteit die een grote naam had op juridisch terrein gedeeltelijk ook omdat voor kapitaalkrachtige studenten daar altijd wel mogelijkheden waren om een titel te verkrijgen.¹⁰ Daar zal hij zijn titel van licentiaat in het burgerlijk recht behaald hebben¹¹) welke titel hij overigens slechts zelden gebruikte.

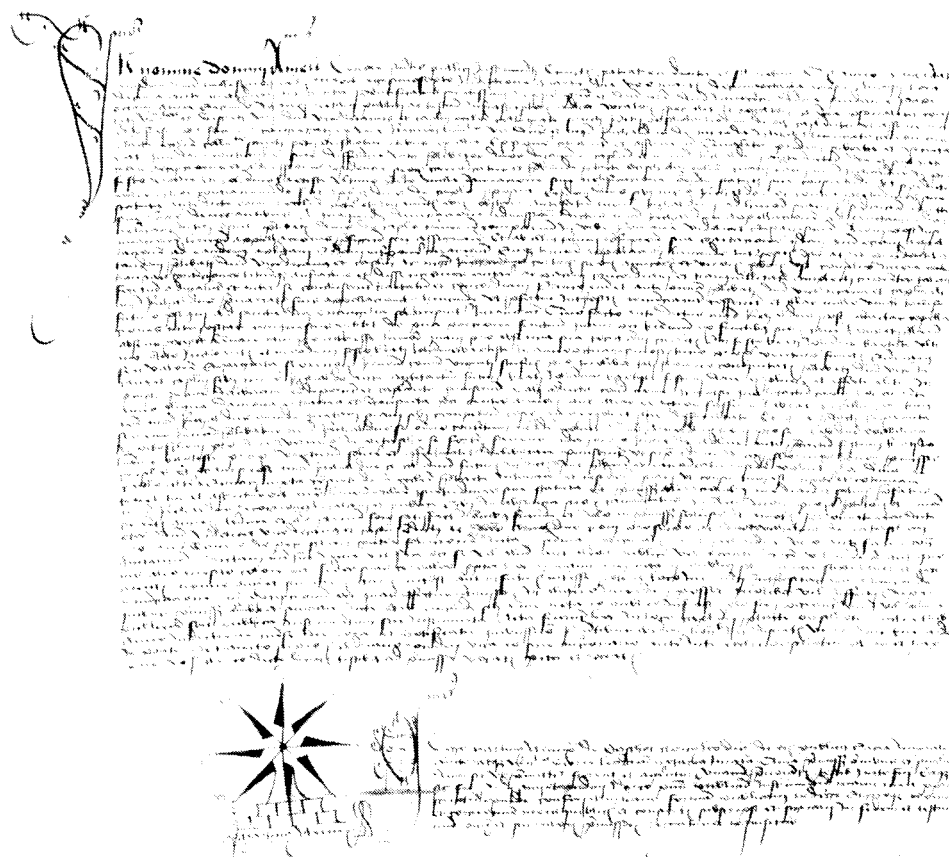
Er deden zich moeilijkheden voor, toen Ricald na het behalen van zijn titel in het burgerlijk recht zich op 23 juni 1486 in Oirschot verwoegde, om daar met Sint Jan te komen resideren¹²) ofschoon hij dit niet had aangekondigd op het generale kapittel van 14 mei, zoals door de statuten was voorgeschreven.¹³

Het kapittel wilde hem niet als residerend accepteren, maar Ricald hield koppig vol en ging tegen deze beslissing in beroep bij de H. Stoel en liet het kapittel dagvaarden te Rome zestig dagen na aanzegging. Tegen deze termijn tekende het kapittel op zijn beurt beroep aan bij de H. Stoel. Door bemiddeling van wederzijdse vrienden kwam men tot een accoord, dat gesloten werd en vastgelegd in een akte van 18 augustus 1486 (vermoedelijk echter op 18 juli: zie de tekstkritiek bij bijlage I). Men zag wederzijds af van het hoger beroep. Ricald betoogde daarop, dat hij in de twee jaren van zijn absentie een te gering deel van zijn prebende had ontvangen. Het kapittel zegde daarom toe, om hem vanwege het te weinig uitgekeerde in die twee jaren en omdat hij in het lopende jaar niet als residerend werd aangemerkt, voor Sint Jan 1487 60 Rijngulden uit te betalen. Ricald was hiermede eigenlijk niet tevreden en daarom beloofden twee vrienden hem nog 10 Rijngulden te zullen geven. Om per 24 juni 1487 als residerend te worden aangemerkt zou Ricald dit per 14 mei aankondigen. Van dit accoord maakte kapittelnotaris Martinus Vleminx een notariëel instrument op. (Bijlage I)

In 1489 blijkt hij met een huishoudster in Oirschot te wonen. Hij koopt immers d.d. 1489.09.29 van Peter Jacobszoon van Esch een stuk grond, waarbij hij recht van weg verkrijgt over de grond van de verkoper 'voer synen persoon ende syn maghet syn leven lanck ende niet langer', terwijl de verkoper bedingt, dat hij daar geen honden zal houden 'lopende buten der honderrenne uitgenomen een cleyn hondeken'.¹⁴) Mogelijk heeft Ricald als bijverdienste bij zijn prebende (jacht)honden gefokt. In de nadagen van Brabants gouden eeuw was daarmee wel een zakcent te verdienen. Het 'cleyn hondeken' zal het huishondje van Ricald en 'syn maghet' geweest zijn.

In augustus 1490 nam Ricald op deze grond een hypotheek van Willem van Petershem, priester, waarvoor hij 3 mud rogge per jaar als rente betaalde, welke hypotheek hij in januari 1494 afloste.¹⁵)

Intussen had Ricald op 15 april 1490 nog een aanpalend stukje grond gekocht van de weduwe van Lambrecht Roetarts en haar zoon Louis, dat dezen voor

Notariële akte 18 augustus 1486.

10 jaar verhuurd hadden aan Peter Jacopszoon van Esch, welk huurcontract Ricald zou respecteren.¹⁾ Mogelijk heeft Ricald dit stukje grond kunnen kopen ter delging van de 'verreycte scout' (= schuld met achterstallige rente) van 6 Rijns gulden, die Louis Lambrecht Rotarts bij akte van 4 maart 1490 beloofd had 'te mey naestcomende' aan Ricald te betalen.⁶⁾

In de schepenprotocollen van 1492 tot 1495 speuren we Ricald als een beleidvol financier, zodat het geen wonder was, dat men hem vroeg voor de functie van kapelmeester van de Mariakapel.⁹⁾

Daarna speurden we hem niet meer in de schepenprotocollen tot het jaar 1503. Vermoedelijk zal hij in 1495 met 'syn maghet' naar Luik vertrokken zijn, waar hij een kanonikaat had weten te verkrijgen in het kapittel van Sint Martinus.

De naam van 'syn maghet' en de kinderen die hij bij haar had, vinden we voor het eerst vermeld in 1503. D.d. 1503.05.06 kocht Ricald van Jannes die Brouwer een pacht van 6 mud rogge voor zichzelf en Arnd en Katrien, zijn natuurlijke kinderen verkregen bij 'Hilleken dochter wilneer (= wijlen) Gosens van den Greyen', welke pacht reeds d.d. 1504.06.09 door Jannes die Brouwer gelost werd.¹⁸⁾ Uit een vermelding als belendend perceel blijkt, dat Ricald ook grondbezit had onder Note1.¹⁹⁾

D.d. 1504.04.08 gaf hij het huis, waarin hij in Oirschot gewoond had, in erfpacht aan Franck die Haest, priester, voor 3 mud en 3 lopen rogge, die deze kon lossen met 28 peters (à 18 stuivers) per mud in lossingen van minimaal 6 lopen.²⁰⁾ We zullen dit zo moeten verstaan, dat Ricald zijn huis aan Franck die Haest verkocht had en hem de koopsom of een gedeelte daarvan als hypotheek had gegeven.

Nog ruim een maand nadat hij zijn testament gemaakt had, kocht Ricald enkele percelen grond onder Kerkhof, waarvoor hij twee hypotheeken opnam, die een rente deden van ieder 20 lopen rogge per jaar, verschuldigd aan de verkopers en aan de zusters van Orthen te 's-Hertogenbosch.²¹⁾

Het testament van Ricald

In het Oirschotse schepenprotocol wordt Ricald steeds enkel betiteld als kanunnik van Sint Pieter in Oirschot, ook wanneer hij tevens kanunnik is van Sint Martinus te Luik en daar woont. Pas in een veel latere vermelding in het Oirschots archief wordt hij genoemd als kanunnik in Luik.²²⁾ In zijn testament zien we het omgekeerde. Daar betitelt Ricald zich enkel als kanunnik van Sint Martinus te Luik en verwijst hij slechts zijdelings naar zijn kanonikaat in Oirschot, terwijl uit de bepalingen toch naar voren komt, dat zijn hart eerder in Oirschot lag dan in Luik.

Als jurist had hij met het zelf schrijven (c.q. dicteren) van zijn z.g. holografisch testament natuurlijk geen probleem. Hij schreef het op 8 september 1505 en stelde het daags daarna onder getuigen in handen van een notaris.²³⁾

Voor de duidelijkheid hebben wij bij de beschrijving van de inhoud nummers geplaatst.

1. Hij houdt zich aan de gebruikelijke inleiding en vorm, waarbij hij zijn ziel aan zijn schepper aanbeveelt.
2. Hij legateert aan de kathedraal te Luik 1 Rijns gulden. (Dit legaat was in bijna alle testamenten gebruikelijk. Men legateerde aan de kathedraal ter goedmaking van vergeten onrechtvaardigheden.)
3. Hij bepaalt, dat zijn schulden betaald moeten worden en onjuist verkregen goed gerestitueerd.
4. Hij kiest zijn graf in de kooromgang van Sint Martinus.
5. De verplichte bijdrage van 3 mud graan en 20 Rijns gulden voor zijn begrafenis en uitvaartversiering moeten genomen worden uit de inkomsten van zijn prebende in het jaar na zijn dood.
6. Zijn uitvaart moet zo spoedig mogelijk gehouden worden in de kerk van Sint Martinus zonder overdreven plechtigheid. (De uitvaartplechtigheden werden in die tijd dikwijls pas weken na de dood en de begrafenis gehouden.) Bij die gelegenheid moeten 40 goede priesters een Mis voor hein doen, waarvoor aan ieder 2 stuiver moet worden uitbetaald. Aan de armen moet dan 4 mud spelt in brood worden uitgedeeld.
7. Aan de kapelaans van Sint Martinus legateert hij (een jaarpacht van) een half mud spelt uit een mud spelt, hem verschuldigd uit het huis achter zijn nieuwgebouwd huis bij de kerk van Sint Severinus en uit 'de Reizen-de Man' (in Luik).
8. Aan Hilleken zijn huishoudster legateert hij al zijn linnengoed. Meerdere voorwerpen in huis zijn eigendom van Hilleken, wat deze betreft moet men haar op haar woord geloven.
9. Verscheidene personen die hem van dienst geweest zijn, moeten een beloning krijgen volgens aanwijzing van Hilleken.
10. Aan zijn vriend Dirk van Xanten, de notaris, legateert hij een Rijns gulden, terwijl hij de schuld kwijtscheldt die deze bij hem heeft.
11. Nadat de bovenstaande legaten zijn uitgekeerd, moet de rest van heel zijn bezit verdeeld worden in drie gelijke delen, waarvan het eerste deel naar haar keuze aan Hilleken toekomt.
12. Het tweede deel legateert hij aan Katalijn en Arnd, de kinderen van Hilleken (en van Ricald, maar dat schrijft hij er niet bij). Hilleken zal het deel van de kinderen beheren tot zij meerderjarig zijn. Deze bezittingen mogen niet vervreemd worden tenzij in geval van gevangenschap of brand. Zij zullen enkel vererfd worden in de rechte lijn. Als er geen nakomelingen in de rechte lijn zijn, vervallen ze aan de Tafel van de II.Geest in Oirschot.
13. Het derde gedeelte legateert hij aan de Tafel van de II.Geest in Oirschot.

14. Uit dit gedeelte moet de Tafel van de H.Geest 20 Rijns gulden betalen aan de kerk van Oirschot.
15. Aan de kerk van Oirschot legateert hij een half mud rogge erfelijk uit de opbrengst van zijn prebende in het jaar na zijn dood.
16. Wat betreft de onroerende goederen, die hij in de laatste drie jaar gekocht heeft in de omgeving van Oirschot, bepaalt hij, dat die bij eventuele veenadering 1000 Rijns gulden moeten opbrengen.
17. Tot zijn executeurs benoemt hij Gerard Hanschie kanunnik van Sint Martinus, Johan Baers kanunnik van het II.Kruis, Philips van den Doren pastoor van Beek en zijn neef Werner van Merode te Westerlo, van wie eventueel een of twee met instemming van de anderen het testament kunnen uitvoeren.
Na de afsluitende formule en de datering voegt Ricald nog twee bepalingen toe.
18. Wat Hilleken betreft moeten de bepalingen worden uitgevoerd zoals beschreven, als zij zich goed gedraagt en zich niet schaamt voor de kinderen. Anders krijgt zij niet het beheer over de kinderen en hun goederen en krijgt zij van haar deel enkel het vruchtgebruik. Een wettig huwelijk is geen beletsel.
19. Zijn huizen in Luik en zijn huisraad moeten verkocht worden in overleg met Hilleken ten bate van de erfgenamen.

Daarna volgt de eigenhandige ondertekening door Ricald.

Daags daarna werd het testament, geschreven op twee bladen papier die met een dubbele draad waren dichtgenaaid, onder drie getuigen overgedragen aan de in het testament genoemde notaris, Dirk van Xanten, die daarvan op de buitenkant een akte opmaakte door hem getekend en door de getuigen bezegeld.

Commentaar

Ofschoon het testament de verschijningsvorm heeft van een holografisch testament, lijkt het ons geschreven door de genoemde notaris naar het dictaat van Ricald. Alleen de eindbevestiging zal van zijn eigen hand zijn. Dit zal toen als holografisch testament geaccepteerd zijn en had het voordeel, dat de getuigen niet op de hoogte waren van de daarin vervatte bepalingen.

De eerste zeven punten van het testament bevatten de gebruikelijke formules en bepalingen, die te verwachten zijn in het testament van een Luikse kanunnik.

Uit de punten 8 en 9 wordt duidelijk, dat Ricald en Hilleken op vertrouwelijke voet een huishouding hebben gevoerd, door Hilleken bestuurd ook wat het

(overige) personeel betreft, van wie enigen mogelijk in vast dienstverband en anderen naar omstandigheden beschikbaar zijn geweest.²⁴⁾

Dat in punt 10 een legaat wordt toegewezen aan de notaris, die het testament vermoedelijk schreef en zeker in bewaring nam, lijkt ons mogelijk vreemd, maar was in die tijd gebruikelijk en toegestaan. Het notariaat was toen slechts een bijbaantje, meestal van geestelijken, en werd slechts zeer matig gehonoreerd.

In de punten 11 t/m 14 komt de eigenlijke erfstelling aan bod. Na uitkering van de legaten, waarmee slechts een relatief klein gedeelte van het vermogen gemoeid is, moet het leeuwenandeel van Ricald's bezit door de executeurs zo goed mogelijk in drie gelijke porties verdeeld worden, waarvan een deel toekomt aan Hilleken, een deel aan de kinderen, en een deel aan de Tafel van de H.Geest in Oirschot, waaruit deze 20 Rijns gulden zal uitkeren aan de Oirschotse kerk. Hilleken krijgt daarbij de eerste keus, welk deel zij wil hebben. Wat betreft de erfenis van Hilleken en haar kinderen, maakt Ricald enkele beperkende bepalingen, om te voorkomen dat de goederen eventueel verkwist zouden worden of in de zijlijn terecht komen.

Het was algemeen gebruikelijk bij de kapittels, dat in het jaar na het overlijden van een kanunnik de opbrengst van zijn prebende nog aan zijn nalatenschap toekwam, om daaruit zijn eventuele schulden te voldoen, zijn uitvaart te betalen en voor een jaargetijde te zorgen. Zo was het ook in Luik en in Oirschot. Overigens blijkt enkel uit punt 15, dat Ricald bij zijn overlijden (niet residerend) kanunnik was in Oirschot, wat ons reeds uit de Oirschotse archieven bekend was, waar Ricald, ook toen hij in Luik resideerde, steeds enkel betiteld wordt als kanunnik van Oirschot. De jaarpacht van een half mud rogge aan het Oirschotse kapittel zal de gebruikelijke voorziening zijn voor zijn jaargetijde.

Uit punt 16 blijkt, dat Ricald kort voor zijn overlijden belangrijke bezittingen had verworven in Oirschot en omgeving, die ons slechts gedeeltelijk bekend zijn. Omdat er bij de overgang na zijn dood eventueel een vernaderingsprocedure gestart zou kunnen worden door familieleden van de oorspronkelijke eigenaars, laat Ricald aan zijn erfgenamen en executeurs weten, wat deze bezittingen hem gekost hebben.

De twee Luikse executeurs, die Ricald in punt 17 benoemt, zijn ons onbekend. Het zal de bedoeling zijn geweest, dat zij vooral zijn nalatenschap in Luik afwikkelde. Philips Jacobszoon van den Doeren (de Spina) is ons uit de Oirschotse archieven bekend vanaf 1468.²⁵⁾ We zullen hem ontmoeten bij de afwikkeling van Ricald's testament. Werner van Merode te Westerlo, die door Ricald 'nepos' genoemd wordt en dus een familielid is uit een latere generatie, zal de zoon zijn van Ricald's oudste broer Werner. Deze Werner junior was in 1517 secretaris van de Raad van Brabant?.

Na punt 17 volgt de afsluitende formule en datering. Daarna zal de inhoud van het testament aan Hilleken zijn meegedeeld, waarbij duidelijk werd, dat het Ricald's bedoeling was, dat zij met haar kinderen zou gaan wonen in het door Ricald gebouwde huis bij de kerk van Sint Severinus, dat in punt 7 wordt genoemd.²⁷⁾ Hilleken zal echter te verstaan hebben gegeven, dat zij na Ricald's dood liever met haar kinderen in Oirschot ging wonen. Mogelijk is dit voor Ricald een teleurstelling geweest, hoewel het standpunt van Hilleken zeer begrijpelijk is. In Luik zou zij na Ricald's dood haar status verliezen, terwijl ze in Oirschot temidden van bekenden zou leven. Bovendien zal zij in Oirschot meer kans gezien hebben op een huwelijk.

Iets van Ricald's teleurstelling is te proeven in punt 18, hoewel hij het standpunt van Hilleken wel begrepen zal hebben en geen bezwaar had tegen een eventueel huwelijk.

Ook de bepaling van punt 19 zal een gevolg zijn van het standpunt van Hilleken. Als Hilleken niet in het nieuwe huis van Ricald wilde blijven wonen, zou dit beter verkocht kunnen worden. Zijn huis in het pandhof diende vanzelfsprekend te koop te komen voor zijn opvolger als kanunnik.

Na de dood van Ricald in december 1505²⁸⁾ zullen de executeurs eerst de zaken in Luik hebben afgewikkeld, waarna de Oirschotse zaken werden toevertrouwd aan de derde executeur.

De afwikkeling van het testament

Aangezien krachtens bepaling 19 in het testament huizen en inboedel van Ricald te Luik verkocht moesten worden, zal het leeuwenaandeel van Ricald's bezit in contant geld zijn uitgekeerd. Van de Oirschotse Tafel van de H.Geest zijn echter over de jaren 1500 tot 1516 geen rekeningen bewaard, zodat de uitkering in contanten aan deze instelling niet te achterhalen is.

De eerste sporen van de afwikkeling van het testament van Ricald vinden we d.d. 1506.12.02, wanneer 'heer Philips van den Doren priester ende Jan van Vlierden als executoren meester Rycalts van Mirrode canonicus was tot Oerscot' een jaarpacht van een half mud rogge overdragen aan het kapittel.²⁹⁾ Ofschoon deze pacht afkomstig is uit de jaarpacht van 3 mud en 3 lopen rogge verschuldigd door heer Franck die Ilaest priester,³⁰⁾ zal de overdracht toch een afwikkeling zijn van punt 15 van het testament. Kleine afwijkingen die niet in strijd waren met de algemene tendens, werden vlot toegepast en geaccepteerd. Zo gaf ook het optreden van Jan van Vlierden als executeur, ofschoon niet door Ricald aangewezen, geen moeilijkheid. Hij zal door Werner van Merode gemachtigd zijn. De familie van Vlierden was nauw verbonden aan de familie van Merode vooral door huwelijken met bastaarddochters.

Pas d.d. 1508.07.23 zien we Hilleken optreden samen met twee H.Geestmeesters.³¹⁾ Uit deze akte blijkt, dat de executeurs een huis van Ricald in Oirschot hebben verkocht aan kanunnik Anthonis Bruyninx. Op dat huis, waarin

kanunnik Bruyninx zelf woont, heeft hij een hypotheek van 87 peters opgenomen, waarvoor hij een jaarlijkse rente betaalde van 3 mud rogge, waarvan een derdedeel toekwam aan de Tafel van de H.Geest en twee derde aan 'Hilleken meester Rycalts ende horen twee kynderen vercregen by denselven meester Rycalden'. Deze hypotheek lost hij nu af en voor dat geld kopen de Tafel van de H.Geest en Hilleken van de kerk van Oirschot een rente van vier en een halve gulden. Blijkens een los inliggend klad in het protocol van 1509 hebben de executeurs d.d. 1509.09.07 van deze door de kerk te betalen rente van vier en een halve Rijns gulden een schepenakte laten opmaken, die volgens een marginale aantekening aan Hilleken ter hand gesteld moest worden.³²⁾ D.d. 1509.06.08 verkochten de executeurs de gronden die Ricald d.d. 1505.10.18 gekocht had») Meerdere jaren hebben de executeurs dus gedaan over de afwikkeling, wat overigens heel gewoon was. Een stuk betreffende de eindafwikkeling hebben we niet gevonden. Blijkbaar zijn vele zaken gezamenlijk bezit gebleven van Hilleken met haar kinderen en de Tafel van de H.Geest.

In 1510 (de datum is niet exact aangegeven en het protocol van deze jaren is erg warrig) heeft er op een paar punten een deling plaatsgevonden tussen 'Hilleken wittige dochter Goessen van den Grinde in den naem van haer selven ende voer Arnden haren soen die sy vercregen heeft by meester Ricalt van Merode salige' en de Tafel van de H.Geest.³⁴⁾ Daarbij wordt uit de pacht van 2 mud en 9 lopen (= 33 lopen) rogge, die Franck die Ilaest priester nog verschuldigd is, 22 lopen toegewezen aan Hilleken en haar zoon en 11 lopen aan de Tafel van de H.Geest. Uit een andere pacht van 2 mud rogge worden 16 lopen toegewezen aan Hilleken met haar zoon en 8 lopen aan de Tafel van de H.Geest. De rente van vier en een halve gulden verschuldigd door de kerk komt helemaal aan Hilleken met haar zoon, omdat de Tafel van de H.Geest haar deel in contant geld gekregen heeft.

Daarnaast heeft Hilleken met haar zoon nog meerdere vorderingen gezamenlijk met de Tafel van de H.Geest in bezit gehad in dezelfde verhouding. Wij vermoeden dat Hilleken dit bewust zo gewild heeft, zoals uit het vervolg duidelijk zal worden.

D.d. 1512.02.29 koopt Hilleken met haar zoon en de Tafel van de H.Geest een jaarrente van 3 peters (de peter gerekend voor 18 stuivers) waarvan er 2 aan haar en haar zoon toekomen en 1 aan de Tafel van de H.Geest te betalen elk jaar op 1 april.³⁵⁾ Deze jaarrente wordt nog in een erfdeling d.d. 1525.06.25 vermeld als verschuldigd: 'twee peters 's jaers Hilleken meester Rycalts ende eenen peter 's jaers den Heyligen Geest van Oirschot'.³⁶⁾ Drie jaar later wordt deze rente opnieuw geformuleerd en gesplitst, waarbij opvalt, hoe serieus een testament nog na ruim 20 jaar werd genomen. In de akte d.d. 1528.04.01 erkennen de kinderen van der Ameyden schuldig te zijn aan '1 Bliken Goessens dochter van den Grynd tot hueren lyve ende nae huerder aflivicheyt ten

lyve ende levne van Arden hueren zoen ende zynen wittigen kynderen totten eynde toe van der rechter liniën nederwärts succederende ende ten eynde van der rechter liniën voerscreven wezende ter effelicheyte van den Heyligen Geest in Oirschot nae begryp ende tenuere van den testamente wylen meester Rycalts van Merode, canonick in zynre tyt van Sunte Martens tot Luydick, sessender-tich stuver 's jaers ... te betalen allen jaere opten irsten dach der maent van aprille ...' Wij kunnen hier exact teruglezen wat Ricald in punt 12 van zijn testament bepaald had. In de tegenakte erkent 'Hillegondt' met instemming van de H.Geestmeesters, dat deze rente gelost kan worden met 32 Karolusgulden (van 20 stuiver) en 8 stuivers, dus 'tegen den penning 18'. Wij zouden zeggen, dat zij het geld aan de kinderen van der Ameyden geleend had tegen een rente van 5,555 %.³⁷⁾ Het is duidelijk, dat in 1528 de tekst van het testament van Ricald aanwezig is geweest: hij wordt hier immers - wat in Oirschot verder nooit gespeurd werd - kanunnik van Sint Martinus te Luik genoemd.

De Oirschotse H.Geestmeesters zullen de handel en wandel van Hilleken nauwkeurig gevolgd en begeleid hebben, terwijl zij zich daarbij veilig gevoeld zal hebben, omdat haar belang ook het belang van de Tafel van de H.Geest was.

Hilleken werd echter oud en kon blijkbaar niet meer voor zichzelf zorgen, hetgeen zeker in die tijd geen aanlokkelijke situatie was. In 1533 nam zij haar maatregelen. Bij akte voor schepenen van Oirschot d.d. 1533.04.25 schonk zij een gedeelte van haar huisraad aan haar nicht Aleyt Jan Michiels dochter, die vermoedelijk bij haar in dienst was. De schenking werd echter gedaan aan Willem Janszoon van Hersel ten bate van Aleyt,³⁸⁾ Wij vermoeden daarom, dat Aleyt de zorg voor Hilleken niet meer alleen aankon - misschien was ze ook ziekelijk - en dat Hilleken met Aleyt bij Willem van Hersel is ingetrokken, immers zij bepaalde, dat Willem van Hersel het deel van Aleyt zou krijgen als Aleyt zonder kinderen zou sterven en vermaakte de rest van haar huisraad en inkomsten aan Willem van Hersel en diens vrouw Syken op voorwaarde dat zij haar begrafenis en uitvaart zouden verzorgen en dan aan de kerk 1 Karolusgulden zouden betalen en aan de broederschappen van Sint Catharina en Sint Barbara elk 5 stuiver.

Aleyt zal kort daarna gestorven zijn, want d.d. 1533.11.07 werd een nieuwe akte opgemaakt, waarin over Aleyt niet meer gesproken werd. In deze akte schonk Hilleken al haar roerende goederen en inkomsten aan Willem Janszoon van Hersel en diens vrouw Syken op voorwaarde dat dezen haar tot haar dood zouden onderhouden. 39)

Op het eerste gezicht leek deze constructie ons in strijd met bepaling 12 van Ricald's testament. De formulering leek in te houden, dat al haar pachten en renten definitief en erfelijk werden geschonken. Indien dit al de bedoeling zou zijn geweest, wordt dit door haar zoon teruggetrokken. D.d. 1536.08.30 erkent hij voor schepenen deze schenking behalve dat Willem van Iersel de jaarlijkse

renten van zijn moeder niet langer zal genieten dan gedurende haar leven en alleen die renten en pachten die binnen Oirschot betaald worden tot een totaalbedrag van 6 Karolusgulden en 19 stuiver en anderhalf mud rogge. Wel garandeert Ardt aan Willem van Hersel de uitbetaling van dit bedrag, wanneer een rente eventueel verloren zou gaan. Ook staat hij aan Willem af het gedeelte dat hem toekomt in renten die gezamenlijk aan zijn moeder en hem verschuldigd zijn in Oirschot, gedurende haar leven.⁴⁰⁾ Wij vermoeden, dat Ardt buiten Oirschot woonde en daarom de renten en pachten, die binnen Oirschot betaald werden, ook die gezamenlijk bezit waren van Hilleken en Ardt, aan Willem van Hersel overliet, waartegenover hij bedong, dat alle renten en pachten, die buiten Oirschot betaald werden, ook die van Hilleken, aan hem toekwamen.

In 1541 leefde Hilleken nog. Op 21 januari van dat jaar erkende Willem van Hersel in haar naam de lossing van de pacht van 18 lopen rogge, die nog rustte op het huis dat Ricald aan Franck die Haest had verkocht en dat op dat moment in het bezit was van Danel zoon van meester Ard van der Ameyden»¹⁾

In 1547 zal Hilleken echter zijn overleden, want d.d. 1547.06.19 verkoopt Ardt de rente van vier en een halve gulden die door de kerk verschuldigd was. Wel was Willem van Hersel daarbij als getuige, maar zonder dat Hilleken genoemd wordt 42)

De persoon van Hilleken

Wanneer Hilleken voor de eerste keer genoemd wordt in het Oirschotse archief, in 1503, wordt zij genaamd 'Hilleken dochter wilneer Gosens van den Greyn'. Later wordt haar naam altijd geschreven als 'van den Grynde'. Wij veronderstellen, dat deze naam 'van der Grinten' geworden is, welke naam later nog in Oirschot voorkomt. In de wandeling werd zij gewoonlijk 'Hilleken meester Ricalds' genoemd, zoals in Oirschot nog steeds naast veel officiële namen een officieuze naam voorkomt, die in de dagelijks omgangstaal gebruikt wordt. Zij zal afkomstig geweest zijn uit Oirschot of naaste omgeving en reeds jong als huishoudster in dienst getreden zijn van de kanunnik in Oirschot. Uit het testament van Ricald blijkt voldoende, dat hij in huishoudelijke zaken volledig op haar kompas voer. Deze band zal al in Oirschot ontstaan zijn, zodat zij vanzelfsprekend met hem meeding, toen hij kanunnik werd in Luik. Of hun beider natuurlijke kinderen reeds in Oirschot geboren zijn, konden wij niet achterhalen. Van deze kinderen zal Katalyn de oudste geweest zijn, aangezien zij in het testament als eerste genoemd wordt. Dat in de Oirschotse archieven Ardt als eerste genoemd wordt, is hiermee niet in strijd. Het was nu eenmaal de stijl van de Oirschotse schepenen, om in de regel de jongens vffir de meisjes te noemen. Katalyn zal jong tussen 1508 en 1510 gestorven zijn."

Hilleken is zeker een krachtige en zelfbewuste persoonlijkheid geweest, hetgeen niet alleen blijkt uit het testament en haar standpunt om na de dood van Ricald naar Oirschot terug te gaan,⁴⁴⁾ maar ook uit haar later optreden in Oirschot. Hilleken zal wel enigszins gesteund hebben op de Oirschotse H.Geestmeesters, maar trad in rechte nooit op 'cum tutore' met een rechtsbeschermmer. Het is een misvatting, dat ongehuwde vrouwen en weduwen in die tijd niet zelfstandig in rechte zouden kunnen optreden. Zij hoefden dit niet zonder bijstand en mochten een 'tutor' kiezen, die haar dan van rechtswege werd toegekend. Vele, ook heel bekwame en zelfstandige vrouwen kozen een 'tutor', in Oirschot dikwijls de secretaris. Hilleken trad echter altijd geheel zelfstandig op zonder 'tutor'.

De dood van Ricald was voor Hilleken zeer ingrijpend. In Luik deelde zij tijdens het leven van Ricald op enige afstand in zijn status. Door zijn dood verviel niet alleen deze status, maar werd haar financiële mogelijkheid ondanks het legaat van Ricald vrij beperkt en op haar oude dag zelfs nauwelijks toereikend. Ook in deze moeilijke omstandigheden regelde zij zelf haar zaken, terwijl ze van haar zoon niet veel steun zal hebben ondervonden. De gebeurtenissen van 1533/6 doen veronderstellen, dat de verhouding tussen moeder en zoon niet ideaal was.

Besluit

Wat we van het leven van Ricald van Merode konden achterhalen, kan wel als kenmerkend beschouwd worden voor vele bastaardkinderen van adellijke personen aan het eind van de middeleeuwen. Door zijn relaties kon de vader wel zorgen voor een aanzienlijke kerkelijke prebende. Het kanonikaat te Oirschot zal voor Ricald een opstap geweest zijn. Het inkomen van een Oirschotse kanunnik was vermoedelijk nauwelijks modaal. Bijkomende prebenden in Oirschot zijn van hem niet bekend. Natuurlijk was een universitaire titel - behaald of betaald - een pré voor de verkrijging van een kanonikaat in Luik. Na het aanvaarden van dit Luikse kanonikaat met daarnaast ongeveer de helft van zijn Oirschotse prebende, waar hij niet resideerde, had Ricald een relatief goed inkomen, waarvan hij een royale huishouding kon voeren en nog iets overleggen. Blijkbaar heeft Hilleken zijn huishouding uitstekend geleid. Dat schiep een band van vertrouwen, die - zoals meestal in die tijd - leidde tot een concubinaat. Bij het leven van de natuurlijke vader gaf dit geen financiële moeilijkheden. Maar bij een vroege dood zoals bij Ricald veroorzaakte dit ondanks testamentaire voorzieningen een precaire financiële situatie. Hilleken zal dit beter onderkend hebben dan Ricald, waarom zij na diens dood naar Oirschot terugkeerde. Daar kon ze zonder problemen terugschakelen op een veel eenvoudiger levenspatroon, maar de zeer afhankelijke situatie van haar oude dag zal ze zeker als pijnlijk ervaren hebben en de houding van haar zoon mogelijk nog meer.

NOTEN

- 1) 11.J. Domsta, *Geschiede der Fuersten von Merode im Mittelalter*, Band I, *Genealogie der Familie*, Dueren 1981, blz. 183.
- 2) Domsta, *Geschiede*, I, blz. 139 e.v.v.
J. Lijten, 'De heren van Oirschot', in *Oog op Oirschot*, Oirschot 1991, blz. 79.
- 3) Domsta, *Geschiede*, I, blz. 139.
- 4) R.A.N.B., A.K.O. I 166, nr. 21; Inge Visschedijk, *De kapittelheren van Oirschot. Hun leefwijze en taakopvatting (onuitgegeven doctoraalscriptie V.U. Amsterdam 1992)*, blz. 53 e.v.
- 5) J. Wils, *Matricule de l'université de Louvain*, Brussel 1946, blz. 325, nr. 51. Met dank aan Dr. Michiel Verweij, die de Leuvense gegevens voor mij natrok. H. Bots, J. Matthey en H. Meyer, *Noordbrabantse studenten 1550 - 1750, Bijdragen tot de geschiedenis van het zuiden van Nederland XLIV*, Tilburg 1979, blz. 51.
- 6) Domsta, *Geschiede*, I, blz. 182 (X 44B)
- 7) Visschedijk, *De kapittelheren*, blz. 56, 57 en 73.
- 8) Domsta, *Geschiede*, I, blz. 140 en 108.
- 9) Wils, *Matricule*, blz. 325, noot naar J. van Kuyck, 'Lijst van Nederlanders studenten in Orleans (1441 - 1602)', in *Bijdragen en mededelingen van het Historisch Genootschap gevestigd te Utrecht XXXIV (1913)*, blz. 334.
- 10) Bots c.s., *Noordbrabantse studenten*, blz.14.
- 11) Domsta, *Geschiede*, I, blz. 183.
- 12) De reconstructie van de moeilijkheden en de oplossing is terug te vinden in de akte: R.A.N.B., A.K.O. I 166, nr. 21. Zie bijlage I. Met dank aan Dr. J. Sanders van het R.A.N.B.
- 13) In artikel 2 van de kapittelstatuten van 1435, hernieuwd in artikel 7 van die van 1472 werd bepaald, dat een kanunnik, die op het generale kapittel van 14 mei zijn residentie (per 24 juni) niet had aangekondigd, beschouwd werd als niet-residerend. J. Lijten, 'De Oirschotse kapittelstatuten tot 1500', in *Campinia jrg. 17 (1987)*, blz. 22. Tekst: A.M. Frenken, *Documenten betreffende de kapittels van Hilvarenbeek, Sint-Oedenrode en Oirschot, 's-Heertogenbosch 1956*, blz. 251.
- 14) Oirschots schepenprotocol van 1489, fol. XXXV".
- 15) Oirschots schepenprotocol van 1490, fol. 12 e.v.
- 16) Idem, fol. 8.
- 17) Oirschots schepenprotocol van 1492, fol. 33; 1493, fol. XI (Mariakapel); 1494, fol. XXVIII; 1495, fol. IV.
- 18) Oirschots schepenprotocol van 1503, fol. XXVIII". De lezing van Visschedijk, *De kapittelheren*, blz. 54: 'I litteken van Willem Gisens' moet berusten op een leesfout.

- 19) Oirschots schepenprotocol van 1504, fol. IX" d.d. 1504.02.20.
- 20) Oirschots schepenprotocol van 1504, fol. XII.
- 21) Oirschots schepenprotocol van 1505, fol. L e.v. d.d. 1505.10.18.
- 22) Oirschots schepenprotocol van 1528, fol. LVIII e.v.
- 23) Archief van de Tafel van de H.Geest van Oirschot, nog ongenummerd d.d. 1505.09.08. Zie bijlage II.
- 24) Uit het testament van Ricald's vader, kanunnik Arnold van Merode, te Aken blijkt, dat deze het volgende personeel in dienst had: een kapelaan, een secretaris, een butler, een kok, een keukenhulpje, twee dienstmeisjes en een stalknecht. Domsta, Geschichte, I, blz. 140. Het personeel van Ricald zal natuurlijk veel bescheidener zijn geweest.
- 25) Oirschots schepenprotocol van 1468, fol. 54.
- 26) Domsta, Geschichte, I, blz. 225 (XI 66).
- 27) Het andere huis van Ricald was een 'domus claustralis', een huis in het pandhof van het kapittel, dat alleen door een kanunnik bewoond mocht worden en waar Hilleken na Ricald's dood niet kon blijven.
- 28) Domsta, Geschichte, I, blz. 183.
- 29) Oirschots schepenprotocol van 1506, fol. LIII".
- 30) Zie noot 20.
- 31) Oirschots schepenprotocol van 1508A, fol. LXI.
- 32) Oirschots schepenprotocol van 1509A, inliggend bij fol. XXXIII.
- 33) Oirschots schepenprotocol van 1509A, fol. XXV". Zie ook noot 21.
- 34) Oirschots schepenprotocol van 1510B, fol. XIII" e.v.
- 35) Oirschots schepenprotocol van 1511/12B, fol. 8.
- 36) Oirschots schepenprotocol van 1525, fol. XVII".
- 37) Oirschots schepenprotocol van 1528, fol. LVII e.v.
- 38) Oirschots schepenprotocol van 1533, fol. XLVII" e.v. Zie bijlage III.
- 39) Oirschots schepenprotocol van 1533, fol. XCIV e.v. Zie bijlage IV.
- 40) Oirschots schepenprotocol van 1536, fol. LXXXVIII e.v. Zie bijlage V.
- 41) Oirschots schepenprotocol van 1541, fol. X.
- 42) Oirschots schepenprotocol van 1547, fol. LIX e.v.
- 43) Vergelijk de noten 31 en 34.
- 44) Zie ons commentaar bij de punten 8 en 9 en na punt 17 van het testament.

Bijlage I

1486.08.18

Oirschot

Origineel: R.A.N.B.,A.K.O., I 166, nr. 21.

In nomine Domini. Amen. Tenore presentia publici instrumenti cunctis pateat evidenter et sit notum, quod anno a nativitate eiusdem Domini millesimo quadringentesimo octuagesimo sexto indictione quarta die vero martis decima octava mensis augusti hora decima ante meridiem aut circiter pontificatus sanctissimi in Christo patris et domini nostri domini Innocentii divina providentia pape octavi anno secundo in mei notarii publici et testium infrascriptorum ad hoc vocatorum specialiter et rogatorum presentia personaliter constituti venerabiles et discyete viri domini vicedecanus et capitulum ecclesie collegiate sancti Petri Oerschotensis Leodiensis diocesis capitulariter ut asseruerunt ad infrascripta facienda congregati ex una necnon honorabilis vir dominus et magister Richaldus de Myroda, in legibus licentiatu, canonicus pretacte ecclesie collegiate sancti Petri Oerschotensis, partibus ex alia, exponere curarunt et asseruerunt, qualiter pridem suborta et exorta erat quedam contraversia sive differentia inter prelibatos dominos decanum et capitulum et magistrum Richaldum antedictum de et super petitione receptionis et admissi-
onis residentie suorum canonicatus et prebende pretacte Oerschotensis ecclesie, quam idem magister Richaldus in profesto vigilie beati Johannis Baptiste ultimo preterito nulla intimacione sive notificacione preeunte statutis sive consuetudinibus sepedicte ecclesie in hoc contraveniendo fecit ipsisque dominis de capitulo proposuit, eisdem dominis sibi magistro Richaldo hoc contra consuetudines sive statuta antedicte eorum ecclesie petenti et imanente eorum obstructu antefatum magistrum Richaldum ad huiusmodi suam residentiam admittere sive recipere denegantibus, a qua quidem denegacione admissi-
onis dictus magister Richaldus appellationem ad sanctam sedem apostolicam interposuit, prelibatis dominis de capitulo terminum comparandi in urbe Romana videlicet sexagesimam diem post insinuationem huiusmodi appellati-
onis prefigendo seu assignando, et ab illius termini prefixione seu coactione iidem domini eciam appellacionem ad eandem apostolicam sedem interponere curaverunt, sicque huiusmodi appellationibus hincinde interpositie, intimatis et pendentibus tandem prelibati domini vicedecanus et capitulum ac magister Richaldus certorum suorum amicorum et virorum proborum usi consilio iurgia, contraversias, contenciones litiumque anfractus et dissensiones evitare et pacem, concordiam et tranquillitatem amplecti cupientes, talem fecerunt, ordinaverunt et inter se concluderunt tractatum et concordiam:

Primo enim et ante omnia prelibati domini vicedecanus et capitulum et magister Richaldus supranarratis suis appellationibus hincinde ut prefertur

interpositis renunciaverunt, cesserunt et illas nullo umquam tempore futuro prosequi ad sancta Dei evangelia solempniter iuraverunt.

Quo facto antedictus magister Richaldus post pretactas interpellaciones interpositas conquestus extitit de parva porcione fructuum quam per biennium ex fructibus suorum canonicatus et prebende absens percepit.

Quare tam pro interesse huiusmodi quam pro ausencia sua tocius anni currentis in festo beati Johannis Baptiste ultimo preterito inchoante et in eodem festo beati Johannis Baptiste in anno octuagesimo septimo proxime futuro finiente summam seu valorem sexaginta florenorum Renensium communium, viginti stuferis pro quolibet tali floreno computatis, prelibati domini vicedecanus et capitulum sibi magistro Richaldo ante antetactum futurum beati Johannis Baptiste festum dare, exsolvere et effectualiter in prompta pecunia deliberare addixerunt et capitulariter promiserunt, tali adiecta condicione, quod in casu quo pretactum capitulum hoc currente anno aliqua dampna extranea et inconsueta per gentes armorum aut alias exactiones sufferre habeat, quod in illum eventum ratione^b magister Richaldus exinde quotam suam sibi competentem ipsis dominis exsolvet sine difficultate.

Et quia pretactis sexaginta florenis Renensibus prelibatus magister Richaldus se omnino contentum addere noluit, dominus Arnoldus Crom pro se et dominus Wilhelmus de Petershem pro domino Werner() de Petershem se fortem faciens eidem magistro Richaldo adhuc ante pretactum festum beati Johannis Baptiste proxime venturum solvere et effectualiter deliberare promiserunt ut supra adhuc decem florenos Renenses premissis consiliis.

Et etiam si magister Richaldus circa annum futurum in dictis suis prebenda et canonicatu residere voluerit, hoc dominis de capitulo altera Servatii iuxta consuetudines ecclesie pretacte intimare et residentiam suam ut consuetum est incipere et continuari tenebitur et astrictus erit iuxta huiusmodi ecclesie consuetudines sive statuta.

Et premissis obligationibus mediantibus et salvis prefatus magister Richaldus recognovit palam et publice sibi de ausencia suorum canonicatus et prebende duorum proxime preteritorum et huiusmodi currentis annorum legitime^d et ad plenum fore satisfactum, omnibus fraude et dolo in premissis seclusis et amotis, promittentes dicte partes, domini videlicet vicedecanus et capitulum predicti ac dominus Arnoldus Crom pro seipso ac dominus Wilhelmus de Petershem pro domino Wenero de Petershem cautiam solucionis dictarum summarum pecuniarum, magister Richaldus vero antefatus contra quitanciam predictam numquam venire vel facere per se vel alium aut alios publice vel occulte, voce vel inductione aut quovis alio quesito colore, per Eides suis corporales propter hoc in manu mei notarii publici solempniter stipulantis et recipientis nomine omnium et singulorum quorum interest aut in futurum interesse poterit loco iuramenti interpositas cum hincinde renunciacione

omnium exceptionum per quas effectus premissorum in aliquo impediri posset quomodolibet vel differri.

Super quibus premissis omnibus et singulis dicte partes hincinde sibi a me notario publico infrascripto fieri petierunt unum vel plura publicum seu publica instrumentum seu instrumenta.

Acta fuerunt hec in loco capitulari pretacte Oerschotensis ecclesie sub anno, indictione, mense, die, hora et pontificatu quibus supra, presentibus ibidem honorabilibus et discretis viris, dominis Everardo de Ponte de Traiecto supertori, Adriano Ronden, vicario seu mercionario antedictae ecclesie Oerschotensis, presbyteris, et Happone Voss, clerico dicte diocesis, testibus ad premissa vocatis specialiter et rogatis.

Et ego, Martinus Vleminx de Oerschot, clericus Leodiensis diocesis, publicus sacra imperiali auctoritate atque venerabilis curie Leodiensis notarius iuratus, cum premissis omnibus et singulis, dum sic ut premittitur fierent et agerentur unacum prenominatis testibus interfui eaque sic fieri vidi, scivi et audivi, idcirco presens publicum instrumentum manu mea propria scriptum exinde confeci et in hanc formam publicam redegi signoque, nomine et cognomine meis publicis et consuetis subscripsi et signavi in fidem et testimonium omnium et singulorum premissorum rogatus et requisitus.

- a. lezing onzeker. Er staat 'couu' met liggende afkortingsstreep.
- b. lezing onzeker. Er staat vermoedelijk 'roe' met liggende afkortingsstreep. De betekenis zal dan ongeveer zijn: 'naar rato', hoewel dit door het volgende overbodig lijkt.
- c. Na 'et' staat een W. De notaris zal daarna 'dominus' toegevoegd hebben voor 'Wilhelmus' en de W maar hebben laten staan.
- d. lezing onzeker. Ik onderscheid 'Iti' met afkortingsstreep gevolgd door 'm (met hoog doorlopende eindhaal) e'.

Tekstkritiek

Als datum wordt genoemd: dinsdag 18 augustus 1486, terwijl 18 augustus op een vrijdag viel. De oplossing lijkt ons, dat de overeenkomst is gesloten op dinsdag 18 juli. Toen de notaris later zijn instrument uitschreef, was het intussen augustus, zodat hij dat per vergissing heeft geschreven. Wij hebben als datum echter 18 augustus gehandhaafd.

Uit de tekst zullen we moeten afleiden, dat op 23 juni de deken (Willem Aarts van Leende, deken van 1472 tot 1505) aanwezig was, maar later niet meer. Dan is steeds sprake van de vicedeken. Dekan Willem Aarts van Leende was stadhouder van de lenen van de abdij van Echternach voor Brabant en Zeeland. Hij zal zeker met Sint Jan thuis geweest zijn, omdat dit een belangrijke dag was voor het kapittel, doordat dan de wisseling van functies plaatsvond.

Daarna was de ideale tijd om zijn taak voor Echternach te vervullen, waarbij hij vermoedelijk nogal eens op reis moest.

In de Oirschotse archieven speurden we tot nog toe enkel het optreden van een vicedeken bij overlijden van de deken. Mogelijk is er wel steeds een vicedeken geweest, maar bij aanwezigheid van de dekens (die in Oirschot steeds geresideerd hebben) zal hij nooit of zelden zijn opgetreden.

Bijlage II

1505.09.08/09

Luik

Holografisch testament van Mr. Ricald van Merode, kanunnik van Sint Martinus te Luik (en in Oirschot)

Afschrift: Archief van de Tafel van de H.Geest Oirschot, nog ongenummerd.

In nomine sancte et individue Trinitatis, Patris et Filii et Spiritus Sancti. Amen.

Ego, magister Ricaldus de Merode, canonicus ecclesie collegiate sancti Martini Leodiensis, sanus mente ac ratione Dei graffa vigens sensuumque meorum bene compos heet corporis valetudine parumper destitutus, considerans humane nature conditionem esse fragilem et in dies ad finem usque ad interitum declinantem, quodque in hoc mundo nil certius morte horaque eiusdem nil extet incertius, volo igitur, intendo et propono Deo favente de omnibus et singulis bonis et rebus meis a Deo altissimo michi in hoc seculo misericorditer collatis et concessis disponere et ordinare et testamentum meum ac extremam voluntatem meam de illis facere et condere omnibus melioribus via, iure, modo, causa et forma, quibus melius et efficacius valeo et possum et in hunc qui sequitur modum condo, facio, ordino et dispono:

In primis igitur devota mente commendo animam meam nunc et semper omnipotenti Deo, creatori et redemptori meo, beatissime Dei genitrici semper virgini Marie omnibusque sanctis et electis Dei netnon sanctissimis patronis meis, Petro apostolo et Martino episcopo et confessori.

Item lego ecclesie sancti Lamberti Leodiensi seu fabrice eiusdem unum florenum Renensem remel dandum.

Item volo et desidero, quod omnia debita mea et male acquisita, de quibus constet, solvantur et restituantur.

Item eligo michi locum sepulture in ambitu ecclesie sancti Martini ante portem fabrice interiorem sub lapide ibidem iacente insolidum vel prope pront dominis meis hoc placitum fuerit.

Item volo et desidero, quod tres modii, in quibus obligor ratione dicte sepulture ex statuto, et viginti floreni Renenses ratione baldessinorum capiantur ex anno gratie prebende mee.

Item volo et desidero, quod exequie mee cicuis quo posset fiant in ecclesia sancti Martini predicta debito et honesto modo sine pompa absque ecclesiarum convocatione. Et fiant tune per bonos presbyteros quadraginta misse et pro qualibet solvantur celebranti duo stuferi monete Leodiensis et distribuantur pauperibus Christi quatuor modii spelti in panibus eodem die, que omnia committo meis executoribus et in illis faciant sicut ipsis videbitur faciendum.

Item lego communibus capellanis ecclesie sancti Martini prefate unum dimidium modium spelti capiendum ex modio uno spelti, quem habeo et noviter emi supra domum iacentem infra domum meam, quam etiam noviter edificavi apud ecclesiam sancti Severini Leodiensem et domum dictam 'Ad Vagum Virum', ut orent pro anima mea et parentum meorum.

Item do et lego Hilleken, ancille mee, propter Deum et servitia michi fideliter impensa omnem pannum de lana et lina in domo apud me existentem; similiter volo quod habeat omnia utensilia sua apud me existentia ad dictamen suum et quantum ad illa credatur eidem.

Item scio et cognosco, quod plures sunt persone utriusque sexus, qui michi fuerunt familiares et obsequiosi, quibus secundum merita non provideo, de quibus personis quantum quislibet mereatur verisimiliter Hilleken bene constat; quidquid ergo ipsa pro illis ordinaverit, placitum est michi, quod quelibet capiat cum scitu tarnen executorum meorum; et que non fuerit contenta secundum ordinationem, nichil capiat sed sit privata.

Item lego domino Theodrico de Xanten, amico meo, notario, unum florenum Renensem auri et quito eidem debitum in quo michi obligatur, de quo est obligatio apud me.

Item volo et desidero, quod omnia ista superius ordinata et legata capiantur et solvantur per meos executores ex primis et promptioribus bonis et rebus meis; residuum vero bonorum meorum sive omnia et singula bona mea mobilia et immobilia, presentia et futura ubicunque locorum existentia quecunque et qualiacunque fuerint illa, hereditaria etiam et non hereditaria in genere vel specie ad me spectantia nichil omnino excipiendo dividatur et dividantur equaliter per meos executores meliori modo quo fieri posset in tribus partibus equalibus, quorum quidem bonorum pretactorum unam seu primam partem lego et do propter Deum et in puram elemosinam Hilleken, ancille mee, in recompensum omnium servitiorum et bonorum michi per eam factorum. Et volo, quod ipsa habeat optionem et electionem capiendi unam partem pro se de tribus, postquam per meos executores predictos bona taxata fuerint.

hein lego et do propter Deum Katherine et Arnoldo, parvulis prolibus Hilleken memorate aliam sive secundam partem bonorum prefatorum et sit illa pars in manu et potestate matris eorundem pro eorum sustentatione et gubernatione

donec ad talem etatem et statum pervenerint, quod per seipsos sese regere possent sive in seculo sive extra seculum, secundum quod videbitur matri et executoribus salubrius expedire. Item volo, quod hec bona sic divisa et assecuta per prefatos maneant in sua linea recta unde procedunt et quod ultimus superstee gaudeat illis usque in finem et tunc finita recta linea unde veniunt cedant mense Sancti Spiritus in Oirsschot, ut ibidem oretur pro anima mea ac parentum meorum. Item nolo, quod aliquis predictus quidquam de bonis illis alienet seu vendat nisi tempore captivitatis seu incendii et non alias. Item lego et do illam terciam partem bonorum pretactorum pauperibus et miserabilibus personis ac piis locis propter Deum et maxime mense Sancti Spiritus in Oirsschot, ut orent pro me, benefactoribus et parentibus meis, ut mereamur veniam et indulgentiam omnium peccatorum nostrorum.

Item lego ecclesie de Oirsschot ex illa tercia parte semel viginti florenos Renenses.

Item lego capitulo ecclesie de Oirsschot unum dimidium modium siliginis hereditarie ex anno gatie prebende mee ibidem.

Item infra tres annos proxime preteritos vel circiter acquisivi michi denariis meis certas hereditates seu bona et sunt campi, prata, terre arabiles, vinaria, fossata, virgulta et alia ad illa spectantia in districtu de Oirsschot, pro quibus volo et ordino, si quis illas vel illa voluerit assequi quacunque de causa vel appropinquare aliquo tempore, volo quod ille, quicumque etiam fuerit, debeat et habeat ponere et solvere ad manus interesse habentium virtute testamenti presentis uno die in bona prompta pecunia valuata auro vel argento monete patrie Brabantie mille florenos Renenses Brabantie, antequam ille poterit apprehendere predicta bona.

Huius autem mei testamenti executores et manufideles eligo, nomino et facio honorabiles viros dominos Gerardum Hanschie, confratrem meum dilectum ecclesie sancti Martini prefate canonicum, et Johannem Baers, amicum meum predulcem ecclesie sancte Crucis Leodiensis canonicum, necnon Philippum de Spina, investitum de Beeck, ac Wernerum de Merode commorantem in Westerloe, nepotem meum, eosque rogo humiliter, ut onus executionis huiusce testamenti mei acceptare velint dans et legans cuilibet eorum onus executionis acceptanti et non alias pro suis laboribus unum nobile sive eius valorem. In quorum manibus transporto omnia bona mea tam mobilia et immobilia super-excrescentia in dicto ultra legata predicta ad profectum et opus legatariorum superius declaratorum. Et si dicti mei executores presentis testamenti executioni pariter interesse non poterint, quod extunc duo aut unus eorum avisatione tamen et requisitione precedentium et aliis factis ad executionem huiusmodi testamenti procedere valeant et valeat.

Revocatis ante omnia omnibus et singulis testamentariis ordinationibus et dispositionibus per me transactis temporibus ante datum presentis testamenti sub quacunque verborum forma factis forsitan et conceptis, hoc quoque meum

testamentum valere volo et robur obtinere firmitatis iure testamenti seu codicillorum ac aliis melioribus modo et forma quibus testamentum sive extrema et ultima voluntas testatoris de iure, usu aut consuetudine melius valere possit et debeat, salvo michi iure hoc meum testamentum revocandi, cassandi et annullandi, mutandi, reformandi, corrigendi, minuendi et addendi, dunt et quando michi visum fuerit expedire.

Datum et per me, magistrum Ricaldum, testatorem supranominatum, attestatum anno a nativitate Domini millesimo quingentesimo quinto mense septembris die octava.

Item quantum ad personam Hilleken prefate volo, quod ipsa habeant locum et progressum, sicut supra ordinatum est, si et in quantum ipsa se honeste et debite rexit et absque verecundia pro prolium predictarum vixerit; si secus fuerit, tunc non habebit administrationem partis bonorum prolium neque eas gubernabit sed habebit tantummodo partem suam ad vitam, postea devoluetur ad proles. Et si duxerit virum legitimum, nichil impedit.

Item est bene mee voluntatis, quod domus mea claustralis et domus apud sanctum Severinum per me edificata et mobilia et utensilia quecunque Leodii in domo apud me existentia exponantur venditioni ad maiorem profectum et commodum interesse habentium et hoc cum consensu Hilleken et unius alterius per ipsam deputandi.

(Sic in fine ab intra subscriptum:)

Ego Ricaldus de Merode prescriptus affirmo, approbo et ratifico omnia que in hiis duobus papiri foliis conscribuntur manu mea propria hic subscribente.

(Ab extra talis erat suprascriptio:)

Anno a nativitate Domini millesimo quingentesimo quinto mense septembris die nona inter terciam et quartam horas post meridiem presentibus in aula superiori domus claustralis honorabilis viri magistri Ricaldi de Merode, canonici ecclesie collegiate sancti Martini Leodiensis intracti honorabilibus viris domino Egidio Possent, canonico, Adriano Brantchen et Petro Volen, capellanis ecclesie sancti Martini predicti, testibus, idem magister Ricaldus, sensuum suorum bene compos, intellectu et ratione vigens, affirmavit in hiis papiri foliis duplici filo albo circumsutis suum testamentum seu finalem et extremam eius voluntatem contineri, quod et quam valere voluit et vult iure testamenti aut codicillorum.

Et in testimonium veritatis huius rei et facti supranominati testes ad instantiam et rogatum ipsius magistri Ricaldi testatoris sua sigilla propria presentibus apposuerunt.

Super quibus etc.

Theodericus de Xanten ad premissa notarius subscripsit.

Bijlage III

1533.04.25

Oirschot

Oirschots schepenprotocol van 1533, fol. XLVII" e.v.

Hillegondt Goessens dochter van den Grynde, die men gemeynlyck heyt Hilleken meester Rycalts, nyet hiertoe verleyt noch geïnduceert met enniger listicheyt of subtilen losen vonden mer met goeden voirraet ende met hueren eygenen vryen wille heeft zy wittelick opgedraigen ende in rechter giften gegeven, die men heyt die giftinge tusschen den levende, metten testamente of dairaf copie auctentyck wilneer meester Ricalts van Merode, canonick in Oirschot doen hy leefden, ende metten alinge recht huer dairinne competerende ende toebehorende Willemen Janszoen van Herzele tot behoef van Aleyten Jan Michiels dochter, huerder nichten, dezen naebescreven huysraet te weeten: een bedde met een rode gebeelde sargie, twe grote oircussens, een grote kiste met alle't gheen dairinne is, huer beste huycke, eenen tabbart ende eenen rock dewelcke huer believeen ende kieser sal mogen, een coralen paternoster met een gordelken, eenen bogen coperen pot, eenen cleynen coperen pot, een lavoir, die meeste tenen scotelen, drie cleyn tenen scotelen, twee oirkummekens, twee steynen potkens met tenen scelen, drie fyne tenen drinckpotkens, een hoge tenen kanne ende een fyne tenen quartkanne, drie fyne tenen comkens, VI tenen dobbellierkens, een vleesriexken, een yseren steelpan, een braeypan, drie tenen croeskens, een hael met haerder toebehoirt, een gedreyde tange, een brayspit, eenen roestel, twee ketelen nyet die meesten noch nyet de minsten, drie sitten cussens, een coperen wywatervatken, alle't vlas hacr toebehorende, een grote hauten scotel, twee boterpotten, drie cleyn metalen lucters, onder conditie ende met onderspreck, of t gebuerden, dat Aleyt voirscreven storve zonder wittige geboerte achter te laten, dat alsdan dien voirscreven huysraet, zoe verre dien nyet verongeluct en is met oirloge of met brande, sal comen op Willemen Janssoen van Herzele, op Syken zyn huysvrouw of op honne wittige kynderen.

Voirts allen anderen hueren huysraet, haeffelycke ende erfhaeffelycke gueden ende verschenen achterstelle, pachten of hoedanich dien huysraet ende haeffelycke gueden weesen maghen ende tot wat plaetsen die bevonden mogen wordden, Hillegonden voirscreven toebehorende egheene uuytgesceyden ende dan voir egeen mende af gemaict en is, heeft zy in alder vuegen, maten ende manieren als boven wittelyck opgedragen ende in rechter giften, die men heyt die giftinge tusschen den levenden, gegeven metten voirscreven testamente ende metten alinge recht huer dairinne toebehorende Willemen Janszoen van Herzele ende Sykenen zynder huysvrouwen van den selven Willemen ende Sykenen te hebben, te behauden ende honnen vryen eygenen wille dairmede te

mogen doen ende heeft die voirscreven Hillegont hantlichtinge gedaen ende doet hantlichtinge midts dezen van alles geens voirscreven is tot behoef als voirscreven is ende huer egeen recht of eygenheyt dair meer inne reserverende ter ocsuynen ende saecken van sekere goeder sculden ende getrouwen ongelouden dienst, die Aleyt huer nichte huer gedaen heeft, oick van wittiger sculden oick voer hueren daeglichsten cost, alimentatie, onderhoudt, huyshueringe ende meer anderen ongelouden arbeyt, cost ende dienste, dewelck (soe Hillegondt vercleerden ende bekenden) Willem ende Syken voirscreven huer gedaen hebben, doende zyn ende noch doen mogen.

Gelovende Hillegondt in goeder kerstelicker trauwen op huer vrouwelicke waerheyt dese giftinge, hantlichtinge ende dit opdraigen soe voirscreven staet van allen den huysraet ende haeffelycken ende erfhaeffelycken gueden voirgenoompt ten ewigen daigen vast ende stendich te handen zonder tegenseggen met voirwarden, dat Willem ende Syken voirscreven sculdich zullen zyn huer kerckenrechten nae huerder doot te betalen ende huer een cleyn simpel uuytvaert nae te doen, der fabrycken van Sunte Peters in Oirschot nae huer doot eens te betalen eenen Karolusgulden of die werde dairvoir, oick Sunte Kataryn ende Sunte Barbara in der kercken tot Oirschot elcken vyf stuyvers eens te betalen nae huer doot ende anders nyet ende nergens meer inne verbonden zyn.

Actum XXV aprilis.

Testes: [Henrick Rutger] Belart[ssoen], Goessen [Claeus Scepens].

Bijlage IV

1533.11.07

Oirschot

Oirschots schepenprotocol van 1533, fol. XCIV e.v.

Hillegondt Goessens dochter van den Grynde, die men heyt Hilleken meester Rycalts, nyet hiertoe verleyt met ennigen subtylen lozen vonden mer met goede voirraet ende met hueren vryen eygenen wille, allen huere sculden, pachten, chynsen, renthen voir date van delen verschenen zynde ende in toecomende tyden verschynen sullen mogen, voirts allen huere beruerlycke ende gereede haeffelycke ende erfhaeffelycke gueden, hoedanich die weesen mogen, tot wat plaetsen die gelegen zyn ende bevonden sullen wordden egeen uuytgesceyden, is zy afgegaen, huer egeen recht of eygenheyt dair meer in reserverende, ende heeftse in gerechter giften, die men heyt die giftingen tusschen den levenden, gegeven Willemen Janszoen van Herzele van den selven Willemen ter stont aen te verden, met recht of s noot zy te vervolgen, te hebben, te behauden ende zynen vryen eygenen wille dairmede te doen;

gelovende in goeder trauwen op huer ende op allen huere gueden etc. dit afgaen ende dese giftinge etc. ten ewigen daigen vast, stendich ende onwederropelyck van werden te handen sonder tegenseggen; behaudelyck ende met conditiën, dat Willem Janszoen van Hersele voirscreven sculdich ende verbonden sal zyn ende heeft geloeft als principael sculdener Hillegonden voirgenoempt eerlicken huer leven lanck duerende te alimenteren, te onderhanden in zyn eygen huys of doen alimenteren ende onderhanden van huysinge, van deren, van schonen, van eeten, van drincken ende van alles geens zy huerleven lanck duerende behoven sal, wairvoir Willem voirscreven verbonden heeft zynen persoen ende allen zyne haeffelycke ende erfhaeffelycke gueden present ende toecomende.

Actum VII novembris.

Testes: [Henrick Rutger] Belart[ssoen], [Jan Janszoen van den] Schoet.

Bijlage V

1536.08.30

Oirschot

Oirschots schepenprotocol van 1536, fol. LXXXVIII e.v.

Alsoe Hillegondt Goessens dochter van den Grynde allen huere sculden, pachten, chynsen, renthen ende allen huere beruerlycke gerede haeffelycke ende erfhaeffelycke gueden gegeven heeft Willemen Janszoen van Hersele, behaudelyck dat Willem voirscreven sculdich sal zyn Hillegonden voirgenoempt huer leven lanck duerende te alimenteren ende eerlycken in zyn eygen huys te onderhouden, gelyck in eenen scepenenbrief van Oirschot latius onder date dusent vyfhondert drieëndertich opten soevenden dach novembris gestaen voir ons scepenen voirscreven Ardt van Merode ende heeft dat voirgemoempde contract ende giftinge etc. gelaudeert ende van werden gehauden in allen zynen articulen, uuytgesceyden dat Willem Janszoen voirscreven die jairlyxse renthen van Hillegonden zynder moeder nyet langer heffen ende bueren en sal dan zy inder mensheyt leven en sal ende alleenlick heffen sal die renten die binnen der vryheyt van Oirschot gegouwen worden belopende totter sommen van sesse Karolusgulden negenthien stuvers ende onderhalf mud roggē t's jairs. Ende om den voirscreven Willemen dairaf te bewaren, soe heeft Ardt voirscreven geloeft, of t gebuerden dat die voirscreven renthen die binnen Oirschot worden gegouwen in't geheel of in dele worden afgequeten ofte met recht verloren, die nae lantcoeren den voirgenoempden Willemen goet te doen celen, jairlicx op te leggen ende te betalen voir d'onderhouden van Hillegonden zynder moeder, soe lange zy inder mensheyt leven sal, wairvoir Ardt voirscreven verbonden heeft zynen persoen ende allen zyne

haeffelicke ende erfelicke beruerlicke ende onberuerlicke gueden tot wat plaitzen die bevonden sullen worden nu hebbende ende vercrigen sal moegen. In desen is noch ondersproecken, dat Willem voirscreven t'zynen laste die voirscreven renthen in Oirschot met recht op die gelders, soe verre des noot is, sculdich sal zyn te vervolgen ende alle't recht ende geheel gedeelt den voirscreven Arden toebehorende in die verschenen renthen ende noch verschynen sullen moegen byden levēne van Hillegonden zynder moeder ende nyet langer duerende hefft binnen der vriheyt van Oirschot, heeft hy wittelick opgedraigen Willemen voirscreven ende Hillegonden zynder moder quytgescouwen van allen sculden, die hy op huer van verschenen renthen of verschynen sullen mogen by Hillegonde's leven in enniger manieren soude mogen heyschen.

Actum penultima augusti.

Testes: [Jaspar van] Esch, Goessen [Scepens].

**** MEDEDELING ****

SUPPLEMENT OP HET LITERATUURVERZICHT VAN VELDHOVEN

Op het *Literatuuroverzicht van Veldhoven* (met Meerveldhoven, Oerle en Zeelst), uitgegeven door de Stichting Historisch Erfgoed Veldhoven, is het *Supplement 1994* uitgebracht. Het is samengesteld door **H.J.** van den Bergh.

In deze uitgave zijn de recente en intussen nog opgespoorde titels van boeken en artikelen over de geschiedenis van Veldhoven opgenomen.

In verband met de herdenking van de bevrijding is in dit supplement een speciale rubriek opgenomen van literatuur over Veldhoven in de Tweede Wereldoorlog.

Alle titels zijn in de afzonderlijke afdeling **Veldhoven informatie** van de Openbare Bibliotheek Veldhoven te raadplegen of ze kunnen er worden geleend.

Voor geïnteresseerden is het supplement gratis verkrijgbaar aan de balie van de bibliotheek, in de winkels van boekhandel Verhagen en bij het Streekarchief Regio Eindhoven, rayondepot Oirschot. De Veldhovense scholen hebben intussen een exemplaar van deze uitgave ontvangen.

Toezending van het supplement is mogelijk na overmaking van f 3,20 portokosten, op postbank nr. 72 80 50 t.n.v. Stichting Historisch Erfgoed Veldhoven (o.v.v. supplement).

Het 25 pagina's tellende *Literatuuroverzicht van Veldhoven* is nog verkrijgbaar voor f 5, — bij de Openbare Bibliotheek Veldhoven en bij Boekhandel Verhagen b.v., in het City Centrum en aan de Provincialeweg 64 te Veldhoven. Toezending van het Literatuuroverzicht van Veldhoven is mogelijk na overmaking van het verschuldigde bedrag, vermeerderd met f 5, — verzendkosten, op bovenvermeld postbanknummer van de stichting (o.v.v. Literatuuroverzicht incl. suppl.).

II. DE DOMINEE, DE DROSSAARD EN DE PAAPSE STOUTIGHEDEN

*Over een richtingenstrijd in Oirschot en Best**

door **M. Roscam Abbing** en **E. Vink**

(Eerder verschenen in Noordbrabants Historisch Jaarboek 10, 1993, blz. 99 - 121, uitgave: Stichting Brabantse Regionale Geschiedbeoefening 's-Hertogenbosch.)

I. Inleiding

De val van 's-Hertogenbosch in 1629 markeerde voor de inwoners van de Meierij het begin van een nieuwe fase in de geschiedenis. Vanaf dat jaar namen de Staten-Generaal het bewind over Brabant over, een stap waarin zij pas bij de Vrede van Münster (1648) volledig slaagden. De Staten waren er voor alles op gebrand het katholicisme in deze contreien aan banden te leggen. Na 1672, het jaar van de Franse inval, maakte de politiek om de katholieke bevolking met harde hand tot het calvinisme te bekeren plaats voor een toleranter houding. Niettemin bleef een belangrijke rol in het Staatse Brabant weggelegd voor de predikanten. Zij moesten onder soms barre omstandigheden de gereformeerde leerstellingen onder de katholieke bevolking verbreiden. De politiek van de Staten, tezamen met de houding van starre predikanten, riep bij veel Brabanders heftige ressentimenten op, die nog tot op de dag van vandaag van invloed zijn.

Behalve dominees waren ook wereldlijke functionarissen als drossaards en vorsters belast met de uitvoering van de Staatse politiek. De verwickelingen die dat in de praktijk met zich meebracht, worden in een aantal recente publicaties aan de orde gesteld.¹⁾ Dit artikel sluit grotendeels bij deze thematiek aan.

Eén van die in Brabant werkzame dominees was Johannes de Wildt. Op 21 oktober 1691 werd hij bevestigd te Oirschot en Best.²⁾ Helemaal onvoorbereid op de moeilijke positie die hij in deze plaatsen zou innemen, was De Wildt niet. Johannes' vader had als ontvanger van de verponding in de Meierij van Den Bosch onder vergelijkbare omstandigheden zijn ambt uitgeoefend. De Wildt, geboren en getogen in Den Bosch, moet goed bekend geweest zijn met de lokale situatie.³⁾ Na twintig woelige jaren, waarin hij zich steeds meer het slachtoffer van paaps wangedrag zal zijn gaan voelen en waarin hij bovendien nogal eens had moeten vluchten voor Franse Soldaten tijdens de Spaanse successie-oorlog (1701-1713), was de maat voor de predikant echter vol. In de zomer van 1711 stelde hij namelijk met enkele medestanders een petitie op die hun zorg verwoordde over 'overgroote paapse stoutigheden en ergernissen' en de bedenkelijke rol van de plaatselijke drossaard Jacobus Coenraets daarbij. Deze zou toestaan dat de stoutigheden voortdurend in ernst toenamen.

De petitie was gericht tot de vrouwe van Oirschot, weduwe van de gereformeerde heer Maarten Christiaan Sweerts de Landas, die De Wildt indertijd als predikant

bevestigd had. Oirschot had in die tijd twee heren. Behalve de plaatselijke heer (Sweerts de Landas) was er de landsheer. Als zodanig trad in de zestiende en zeventiende eeuw officieel een lid van het Habsburgse huis op. Na 1648 was deze vervangen door de Staten-Generaal. Een klacht tegen de drossaard moest in dit geval aan twee instanties gericht worden.⁴⁾ De Wildt verzocht de vrouwe van Oirschot gerechtelijke stappen te nemen tegen de door hem gesignaleerde misstanden.⁵⁾ Zij stuurde de petitie, voorzien van haar antwoord, terug naar De Wildt, die deze bij zijn overige papieren bewaarde. Via zijn erfgenamen belandde het stuk in het familie-archief-Van Hoogstraten, waar het thans nog berust.⁶⁾

Het document geeft een impressie van het soort 'stoutigheden' waaraan de katholieke bevolking van Oirschot en Best zich volgens de dominee schuldig maakte. Een nadere beschouwing van de petitie biedt ook enig inzicht in de politieke verhoudingen die zich in Oirschot ontwikkeld hadden tijdens het toen ruim 60 jaar durende bewind van de Staten. De petitie met gelijklopende klacht die gestuurd werd aan de Staten-Generaal is niet bewaard gebleven, maar uit de archieven is wel te achterhalen hoe deze zaak afliep.

2. Paapse Stoutigheden

De petitie als geheel is voor alles bedoeld als een persoonlijke aanklacht tegen de drossaard. Inhoudelijk gezien kunnen De Wildts grieven in een drietal categorieën ingedeeld worden. De eerste categorie heeft betrekking op bepaalde katholieke praktijken die als paapse stoutigheden aangeduid worden, de tweede gaat over de ondermijning van de positie van de gereformeerden in Oirschot en Best en tot slot zijn er de klachten die expliciet gericht zijn tegen de drossaard. De term 'paapse stoutigheden' was geen exclusief taalgebruik van De Wildt, maar komt algemeen voor in gereformeerde geschriften uit de zeventiende en achttiende eeuw. De auteurs van deze werken noemden openlijke manifestaties van katholiek protest paapse stoutigheden. Daarnaast maakten zij frequent gebruik van de aanduiding 'paapse superstitiën' voor als bijgeloof en afgoderij afgeschilderde katholieke zeden.

In de tijd dat Johannes de Wildt dominee was te Oirschot en Best vormden de paapse stoutigheden een steeds terugkerend onderdeel van de classisvergaderingen van de gereformeerde kerk in Peelland en Kempenland, twee kwartieren van de Meierij van 's-Hertogenbosch. De notulen van de classisvergaderingen van de gereformeerde kerk die begin augustus 1711 te Eindhoven gehouden werd, berichten bij voorbeeld van 'seer swaare klagten over de paapsche stoutigheden'. De vergadering heeft het toen 'seer hoog noodig geoordeelt een commissie te decerner omme dese (stoutigheden) op het aller serieuste aan haare Hog: Mog: de heeren Staten-Generaal, mondeling en schriftelijk voor te dragen'. De vergadering riep de predikanten op 'alle de paapsche stoutigheden, die in een ieders plaats of plaatsen gepleegt worden schriftelijk aan dese E.E. gecommitteerden nauwkeurig op te geven'.⁷⁾

Deze passage geeft aan dat de katholieke praktijken in Brabant niet slechts als een zorg van de gereformeerde kerk gezien werden. De hoogste politieke organen werden van het bestaan ervan in kennis gesteld. De Staten-Generaal verwachtten ook

van de classis dat zij rapporteerde hoe de katholieken zich hielden aan de door de Staten uitgebrachte plakkaten, waarin hun allerlei beperkingen opgelegd werden. Vaak trachtte de classis zich rechtstreeks met de uitvoerende politiek te bemoeien. Zo drong zij er in 1712 bij de Staten-Generaal op aan de Bossche militie in te zetten tegen bedevaartgangers in de Meierij.⁸⁾ Op deze wijze werd door de wereldlijke en kerkelijke overheden gezamenlijk een politiek gevoerd, waarbij van bovenaf de normen en de waarden van de 'enige ware religie' gedictieerd werd.⁹⁾

De houding van de wereldlijke overheid ten aanzien van het katholicisme in de Generaliteitslanden was sinds 1672 ambivalent geworden. Streefde zij er eerst nog naar het katholicisme uit deze gebieden te bannen, vanaf 1672 werden bepaalde vormen van geloofsbeleving toegestaan. De al voor 1672 ontstane situatie, dat praktizerende katholieken in ruil voor toestemming geld bedragen aan de autoriteiten afdroegen, vond nu op grote schaal ingang. Deze recognities konden aanzienlijk oplopen. De strenge wetten die in de voorafgaande periode tegen het katholicisme waren uitgevaardigd, werden op deze manier omzeild. Tegen forse betalingen werden zelfs pastoors gedoogd. Om pastoor in Oirschot te worden heeft een zekere Giuseppe Spinelli bij voorbeeld in 1696 maar liefst vijfhonderd gulden moeten betalen.⁹⁾ De klachten die de Staten vanuit de Brabantse Generaliteitslanden bereikten over vermeende katholieke misdrijvingen zullen onder deze omstandigheden niet altijd tot maatregelen geleid hebben. Met name de strengere richtingen binnen de gereformeerde kerk zagen de steeds soepeler wordende houding van de wereldlijke machthebbers met lede ogen aan. Van deze zijde bleef tegen de katholieke misstanden geprotesteerd worden.¹⁰⁾ Dominee De Wildt was hier blijkbaar een representant van. Hij moest evenwel het hoofd buigen voor de meer verzoeningsgezinden, zoals uit het volgende zal blijken.

De meeste notulen van de vergaderingen van de classis zijn nogal formeel en ongedetailleerd. De aard van de paapse stoutigheden komt er niet duidelijk uit naar voren. De Wildts petitie gaat daarentegen vrij uitgebreid in op het gedrag dat als zodanig gekenschetst werd. De Wildt bezocht de classisvergaderingen regelmatig en moet zeer vertrouwd geweest zijn met de zorgen die op bijna elke vergadering verwoord werden over het voortbestaan van bepaalde katholieke praktijken.¹¹⁾ Zijn geschrift zal de opvattingen van de classis over de uiteenlopende stoutigheden weerspiegelen. De klachten uit de petitie vertonen een grote overeenkomst met de punten die in de visitatierapporten behandeld dienden te worden.¹²⁾ Deze rapporten werden jaarlijks opgesteld door deputaten van de classis op gezag van de Raad van State, die het dagelijks bestuur uitoefende over de Generaliteitslanden. De Wildt, die in 1706 en 1708 zelf visitator was, moet met deze punten heel vertrouwd geweest zijn.¹³⁾

De eerste klacht van De Wildt gaat over het bestaan van 'paapse bijscholen' die ondanks vele protesten bij de plaatselijke gerechtelijke officier Jacobus Coenraets bleven voortbestaan. En dat 'tegen de uijtdruckelijcke heijlsame plaacaaten deser landen'. De Wildt doelde hiermee onder andere op een uit 1655 stammend plakkaat, dat katholiek onderwijs geheel verbood.¹⁴⁾ De bijscholen werden opgericht nadat de gereformeerden katholieke scholen genaast hadden. Katholiek onderwijs was naar de letter van de wet niet toegestaan, maar werd wel gedoogd. De visitatierapporten

over de gereformeerde scholen en kerken in onder andere Peelland en Kempenland geven een aardig beeld van de gang van zaken in het onderwijs. Uit het bewaard gebleven rapport uit 1693 blijkt dat de gereformeerde school in Oirschot 's zomers tussen de 70 en 80 leerlingen had, en in de winter, als er niet geoogst hoefde te worden, wel honderd of meer. Sinds 1686 kende Oirschot ook een katholieke tegenhanger van deze school. Voor dat jaar althans vermeldt het visitatierapport de oprichting van een 'paapsche bijschool'. Twee jaar later wordt in het visitatierapport over Oirschot en Best opgemerkt: 'Edoch wort geklaeght dat het pausdom aldaer seer in swang gaet, houdende in het publieck school en haeren dienst int openbaer waernemende, waertoe 2 paepsche schoolmeesters, 2 papen (pastoors) en 2 capellanen in loco sijn'. Het jaar daarop, in 1689, worden er zelfs twee paapse bijscholen in Oirschot gesignaleerd,¹⁵⁾ die waarschijnlijk de leerlingenaantallen van de gereformeerde school sterk terugbrachten. Aangezien de schoolgelden per leerling uitbetaald werden, betekende dit vanzelfsprekend een gevoelig inkomstenverlies voor de gereformeerde schoolmeesters.¹⁶⁾ De Wildts klacht over de bijscholen betrof in 1711 dus een oud probleem waaraan niets werd gedaan of kon worden gedaan.

De tweede klacht die betrekking heeft op paapse stoutigheden richt zich tegen wat De Wildt noemt het aanbidden van het beeld van Maria. Dat gebeurde in het openbaar 'aen de soogenaemde heijligen Eijck, alwaer honderd menschen in 't open veld haere superstitieusen godsdienst pleegen'. Uit andere bronnen blijkt dat het hier ging om een jaarlijkse processie. Deze wordt voor het eerst vermeld in de visitatierapporten uit 1685 en 1686. In het rapport over 1686 staat: 'De paapse diensten sijn ook aldaar publijck als overal maar daerenboven is aldaer extraordinaris processie ende een seer groot besoek van St. Anna capel ende soo men abusivelijck seght van onse L. Vrouwe aan den Eijck, alsmede van St. Odulph, ende St. Anthonis'.¹⁷⁾ Acht jaar later, in 1694, wordt opnieuw vermeld dat: 'Tot Oirschot wierde aen een soogenoemde heijligen Eyck publijck bedewaerden gedaen, met grooten toevloet van menschen, en andere stoutigheden meer'.¹⁸⁾ Het meedragen van het beeld van Maria hoorde bij deze processie, die vermoedelijk op Lieve Vrouwendag werd gehouden.

Niet alleen De Wildt, maar ook de gereformeerden elders in Brabant namen hevig aanstoot aan de processies. Toch werden zij, oogluikend of niet, in het dagelijks leven kennelijk toegestaan. De aantallen katholieken die kwamen opdagen waren vaak aanzienlijk, als we de ongetwijfeld bevooroordeelde gereformeerde bronnen mogen geloven. De katholieken beschouwden de jaarlijkse processies als gelegenheden om zich met veel uiterlijk vertoon aan de gereformeerden te manifesteren.¹⁹⁾ In Oerle werd 'op St. Jans dagh solemnele processie met vliegende vaandel, slaande trommel, fiool ende fluijt gehouden'. Op iedere Lieve Vrouwendag kwamen te Meerveldhoven zelfs 'duijsende van menschen uijt alle omliggende dorpen in de Meijerij' bijeen.²⁰⁾ In 1691 was er te Meerveldhoven 'met het L. Vrouwebeelt openbaer processie (ge)houden, ende aller hande grouwelijke superstitie daarmee sijn plegende, niet anders als off het midden in Italië, ofte in Spanjes was, ende dat met sulken grooten insolentie ende stouthijdt, dat sij de luijden van de gereformeerde religie, die sulx met verwondering, ende in alle modestie ende stilheijdt maar aansien, met

drek ende alle vuijligheid noch durven smijten, ende leelijk affronteren'.²¹⁾ Een aantal klachten uit de petitie heeft te maken met de rituelen bij dood en begravenis. Ook hier wordt weer verwezen naar bijgelovigheden. Volgens De Wildt werden de doden te Best begraven 'met veele superstition', alsof niet de gereformeerde, maar de katholieke overheden er de dienst uitmaakten. Hij verwijst hier ongetwijfeld naar praktijken als het gebruik van baarkleden voorzien van kruistekens, het houden van processies op het kerkhof en het meedragen van rozenkransen.²²⁾ De katholieken bleven hun doden in de door de gereformeerden genaaste kerken begraven. In het daaropvolgende punt van aanklacht vermeldt de dominee dat de diensten op zon- en biddagen en veelal zelfs tijdens het heilig avondmaal verstoord werden, wanneer de katholieken grafsteden in de kerk openmaakten om er hun doden te begraven.

Overall in de Generaliteitslanden hadden de gereformeerden katholieke heiligdommen ontwijfd door ze voor andere doeleinden te bestemmen dan de oorspronkelijke. Zo hadden zij vanaf 1648 in Oirschot de grote Sint-Petruskerk in gebruik ten behoeve van hun godsdienstoefeningen. De oude Mariakerk was sinds 1659 ingericht als waag. Voor de gereformeerde gemeente van Oirschot was de Sint-Petruskerk veel te groot, zodat een gedeelte van de kerk als opslagplaats in gebruik genomen was.²³⁾ Het visitatierapport over 1697 vermeldt '24 ledematen, met de toeoorders tsamen 41'. In 1709 waren er 15 mannen en 19 vrouwen lidmaat.²⁴⁾ Deze groep vertegenwoordigde ongeveer één procent van de plaatselijke bevolking en zal zich ongetwijfeld moeilijk hebben kunnen weren tegen verstoringen van de kerkdiensten door de katholieken.²⁵⁾

Dat gebeurde niet alleen bij katholieke begravenissen. De Wildt maakt melding van lawaaiig optreden van de katholieken in de Sint-Petruskerk tijdens de bediening van het avondmaal, dat vier keer per jaar werd gehouden. Het hielp de gereformeerde gemeente niet de kerkdeur op slot te doen, want het 'loopen en raasen der papisten in onse kercke met haere klompen of hoolsblokken' werd volgens de petitie buiten de kerk voortgezet. In Best lag de gereformeerde kerk zo dicht bij het gebouw waarin de katholieken hun diensten hielden, dat de gereformeerden er ernstige hinder van ondervonden. De Wildt klaagde dat de katholieken, die natuurlijk veel groter in getal waren, door hard 'haere bijgelovige liederen' te zingen de dienst onmogelijk maakten.

De klachten over de verstoring van gereformeerde diensten door luidruchtige katholieken die De Wildt hier ventileert, werden in die tijd vaker vernomen. In andere dorpen van Staats-Brabant hielden de gereformeerden onder identieke omstandigheden hun diensten als in Oirschot en Best. De gereformeerde dienst in Geffen bij voorbeeld werd op een pinkstermaandag in 1714 verstoord door op trommels roffelende leden van een katholiek schuttersgilde, die op deze wijze de gereformeerden uitdaagden.²⁶⁾ Hoewel de petitie van De Wildt bepaald niet objectief genoemd kan worden, zullen althans deze klachten wel op waarheid hebben berust. Luidkeels gezongen liederen waren voor het katholieke deel van de bevolking een manier om zich te verzetten tegen de politiek van de Staten in de Generaliteitslanden.²⁷⁾

3. Ondermijning van de gereformeerde positie

De tweede categorie klachten, die door De Wildt en zijn medestanders werden geuit, heeft betrekking op de maatschappelijke positie van de gereformeerden in Oirschot en Best. Misschien meer dan de eerste categorie grieven lichten deze klachten ons in over de situatie ter plaatse. De aanwezigheid van gereformeerde beambten in dorpen als Oirschot en Best had bijna altijd een tweeledig doel. Zowel in religieus als bestuurlijk opzicht werden zij geacht de door de Staten goedgekeurde normen op te leggen aan de katholieke bevolking. Dat gold in principe voor de drossaard, de predikant en de schoolmeester.

Oirschot had vanaf 1633 een vaste predikant. Indertijd werd deze onder gewapende geleide ter plaatse geïnstalleerd. Vrij spoedig daarop benoemde de kerkeraad van Den Bosch in Oirschot een schoolmeester, die tevens dienst deed als koster.²⁸⁾ Uit de archieven van de classis Peel en Kempenland blijkt dat de positie van predikanten en schoolmeesters een onderwerp van aanhoudende zorg was. Van de kant van de wereldlijke overheden werden in Brabantse plaatsen gereformeerde ambtsdragers aangesteld, die de politiek van de Staten uitvoerden. De gereformeerden namen vooral de hogere, bezoldigde functies voor hun rekening. Lagere functies, waaraan navent minder inkomsten verbonden waren, konden ook door katholieken worden uitgeoefend. Onbezoldigde ambten werden veelal geheel aan katholieken overgelaten, die de eventueel daaraan verbonden kosten uit eigen zak moesten voorschieten. Hiertoe behoorde onder andere het ambt van armenmeester.²⁹⁾

Hoewel het een volkomen legitieme praktijk betrof, stoorden De Wildt *cum suis* zich aan het feit dat enkele lagere functies in handen van katholieken waren gekomen. Zo had drossaard Coenraets de gerechtsdienaar Daniel Pajen, die vanwege zijn geloof uit de Paltz was komen vluchten, vervangen door een katholiek. Pajen, sinds 1699 lidmaat van de gereformeerde gemeente en 'stichtelijk van leven sijnde', had daarop met zijn zwangere vrouw en drie kinderen Oirschot moeten verlaten om zijn geluk elders te beproeven.³⁰⁾ Voor de kleine gemeente moet dit een flinke aderlating zijn geweest.

De Wildt protesteerde ook tegen het feit dat de armenmeesters katholiek waren, terwijl er toch genoeg gereformeerde kandidaten voorhanden waren. De katholieke armenmeesters zouden, zo stelt punt elf van de petitie, De Wildt alle zeggenschap over de verdeling van de armenpenningen ontzeggen. Als dit al waar was, dan had De Wildt dat toch geheel aan zichzelf te danken. De rekeningen van de armenzorg werden normaliter afgehoord door de drossaard, de predikant en schepenen, die daartoe geruime tijd van tevoren werden uitgenodigd. De Wildt verscheen om de een of andere reden echter niet bij de afhoringen.³¹⁾ In Oirschot was de bedeling sinds de late middeleeuwen in handen van de Tafel van de Heilige Geest, een instelling die ook in het Staatse Brabant bestuurd bleef door de katholieke regenten. Wellicht probeerde De Wildt meer invloed op de armenzorg te verkrijgen.

Ook over een ander belangrijk financieel terrein was een conflict ontstaan. De rekeningen voor het onderhoud van de Sint-Petrus- en Mariakerk werden gewoonlijk mede afgehoord en getekend door de predikant. Dit was het laatst nog in 1710 ge-

beurd. De rekeningen werden opgesteld door de gereformeerde kerkmeester en afgehoord door het dorpsbestuur, dat in die tijd hoofdzakelijk bestond uit katholieke regenten. De regenten waren tijdens het bewind van de Staten net zoals voorheen verantwoordelijk voor het onderhoud van de kerkgebouwen. Nu zou De Wildt door toedoen van Coenraets, die de regenten daartoe zou aanzetten, niet meer gekend worden in het onderhoudswerk.

Kerkmeester Johan Tempelaar kon om die reden de rwodzakelijke herstelwerkzaamheden niet meer laten verrichten, waardoor vooral de kerk te Best in de bewoordingen van de petitie 'eerder gelijkt na een beestestal als na een vergaderplaats van Gods volck'. Ondanks herhaaldelijk aandringen van de predikant werd volgens de petitie geweigerd geld aan reparaties te besteden, terwijl de inkomsten van beide kerken toch toereikend zouden zijn. Dit conflict is vermoedelijk pas na De Wildts vertrek uit Oirschot opgelost. De opvolger van De Wildt hoorde op 28 april 1714 de rekening over de jaren 1710-1713 van de Sint-Petrus- en Mariakerk af, samen met die van de kerk te Best.³²⁾

4. De dissonant Coenraets

De heer van Oirschot had in 1704 Jacobus Coenraets tot drossaard van Oirschot en Best benoemd.³³⁾ Tegen hem is de derde categorie klachten van de petitie gericht. Zoals uit het voorgaande al blijkt, lag Coenraets in de gehele petitie onder vuur, want hij werd ook in de andere klachten verantwoordelijk gesteld voor de gesignaleerde misstanden. Voor een deel waren deze bezwaren ongegrond. Zo achtten de opstellers van de petitie Coenraets verantwoordelijk voor stoutigheden die al jarenlang in de gehele Meierij gedoogd werden.

Het zeventiende punt van de petitie vermeldt dat Coenraets niemand van de gereformeerde religie was genegen of toegedaan. Integendeel, uit de reeks klachten krijgt men zelfs de indruk dat Coenraets geheel aan de katholieke kant stond. De drossaard vergaderde bij voorbeeld op zondag tijdens de dienst altijd met de regenten in het tegenover de kerk gelegen raadhuis. De Wildt zal de schending van de zondagsheiliging als argument hebben gebruikt om deze wekelijkse vergaderingen in discrediet te brengen. Coenraets stond toe dat lidmaat Gerrit Willemse, oud-soldaat, gedwongen werd belastingen te betalen, waarvan de laatste, zo suggereert de petitie, gevrijwaard behoorde te zijn vanwege zijn armoede. Het gevolg was dat Gerrit werd bedreigd door een faillissement, terwijl hij en zijn echtgenote toch al nauwelijks het hoofd boven water wisten te houden. Hij trok het zich verder bij voorbeeld weinig of niet aan toen Cornelis van Noort, als procureur en diaken van de gereformeerde kerk niet de eerste de beste, hem vermaande een derde van de door hem geïnde boeten voor de armen af te staan, zoals hij wettelijk verplicht zou zijn. Hij nam het op voor de regenten, die voor het onderhoud van de kerken verantwoordelijk waren, en daarom noodzakelijke reparaties konden traineren. Hij was het die in het ene geval een gereformeerde ontsloeg om daarvoor een katholiek in dienst te nemen, en in het andere geval weigerde gebruik te maken van de gereformeerde gerechtsbode Van der Hulpe, die de petitie mede zou ondertekenen. De twee schoolmeesters,

eveneens mede-ondertekenaren van de petitie, liepen dankzij Coenraets de inkomsten uit hun 'corporaals-diensten' mis. Onder corporele diensten verstond men diensten die ten behoeve van de dorpsgemeenschap verricht werden, en die konden bestaan uit bij voorbeeld het begraven van de doden, het luiden van de klok en het geven van onderwijs aan kinderen van ouders die geen schoolgeld konden betalen.³⁴⁾

De Wildt en de overige ondertekenaren vonden ook dat Coenraets zich uiterst laks opstelde wanneer het ging om de vervolging van degenen die verantwoordelijk waren voor de katholieke pesterijen, ondanks klachten daarover aan zijn adres. Zo ondervond het gezin van de soldaat Herman Roocksel veel overlast van de 'bittere papisten, dreijgende 't vel van dat geuse manneke over sijn hoofd te haaien'. Zijn vrouw, Cathalijn van de Waeter, werd op weg naar de kerk uitgescholden voor 'geuse hoer', vermoedelijk omdat zij zich als katholiek had ingelaten met een gereformeerde soldaat. Roocksel liet het niet bij klachten aan de drossaard en diende een request in bij de vrouwe van Oirschot. De scheldpartijen en de pesterijen, waartegen de drossaard geen aktie wilde ondernemen, zullen daarin nader uit de doeken zijn gedaan. Alleen al om deze redenen is het jammer dat dit request niet is teruggevonden.

Te oordelen naar de aandacht die hieraan besteed wordt, was de grootste provocatie van Coenraets volgens de petitie wel het bijna laten schieten op gereformeerden tijdens een terechtstelling voor het raadhuis, tegenover de kerk. De tot de strop veroordeelden waren door de beul nog maar nauwelijks van de ladder gestoten, toen Coenraets de leden van de schutterij, die rond het schavot opgesteld waren, het bevel zou hebben gegeven om te schieten ten teken dat de executie voltrokken was. De schutters gaven op dusdanige wijze gehoor aan hun order, dat 'den haegel over 't schavot vloogh, en de knoppen van de boomen afvielen, en glasen in den toorn of kercke in stucken wierden geschooten'. De predikant Jan Quast uit Beerse, die De Wildt verving, en ziekentrooster Robbert van Rhenen bevonden zich op dat moment samen met de beul op het plankier, waar zij de ter dood veroordeelden enige vertroosting hadden geboden. Zij kregen het in de regen van hagel zwaar te verduren, 'soodat het wonder en een geluck is dat niet alle drij sijn doodgebleven'.

Het is duidelijk dat de (katholieke) schutters, en waarschijnlijk ook de drossaard, enige boosaardige opzet niet vreemd geweest zal zijn. Zij slaagden er voortreffelijk in de drie gereformeerden op het schavot schrik aan te jagen. Hun wraakgevoelens werden misschien nog aangewakkerd door het feit dat aan de veroordeelden de katholieke sacramenten werd ontzegd. Om die reden werd waarschijnlijk voorafgaande aan de executie door een 'papist' uit het publiek luid en duidelijk geroepen: 'Verzoek zielmissen voor uw'.

De veroordeelden waren de landlopers Martinus Franck en Arnoldus Christoffel Mathijs Woilenbergh. In een aanklacht die Coenraets tegen de gerechtsbode Van der Hulpe had ingebracht, wordt vermeld dat de laatste om een ons onbekende reden geweigerd had te assisteren bij de executie. Daardoor was grote 'confusie' ontstaan. De 28 april 1711 geëxecuteerde landlopers waren beschuldigd van diefstal en gewapende roofoverval.³⁵⁾ In Oirschot was het bij executies gebruikelijk dat de misdadigers werden gehangen voor het raadhuis, door de scherpreecher werden losgesneden en vervolgens op een kar geladen naar het 'buitengericht' op de heide werden gere-

den. Daar werden zij nogmaals opgehangen aan de daar staande galg.³⁶⁾ Van de Hulpe had bij het transport naar de heide behulpzaam moeten zijn.

Tot 1711 was Coenraets een trouw lid van de gereformeerde gemeente. Vanaf zijn installatie in 1704 had hij vrijwel alle avondmaalsvieringen bijgewoond en in januari 1707 was hij met algemene stemmen gekozen tot ouderling. Ook het feit dat de domineesvrouw in 1707 en 1708 getuige was geweest bij de doop van twee dochters van Coenraets wijst niet op een verstoorde verhouding tussen hem en de rest van de gemeente. Op 1 maart 1711 gaf Coenraets zijn ouderlingschap op. Hij werd toen opgevolgd door de gerechtsbode Van der Hulpe,³⁷⁾ die hem bijna twee maanden later bij de executie in de steek zou laten. Het lijkt er sterk op dat in de eerste helft van 1711 een verwijdering was ontstaan tussen Coenraets en de gereformeerde gemeente, want ruim een maand na de executie, eind mei begin juni, verstuurde De Wildt de petitie.

De drossaard bevond zich in een tweeslachtige positie. Zijn officiële status had hij te danken aan het gezag van de gereformeerde gezinde overheden. Bij de uitoefening van zijn taken kwam hij in nauw contact met de merendeels katholieke bewoners van Oirschot en Best. In de dagelijkse praktijk moest hij bovendien intensief met de katholieke regenten van deze plaatsen samenwerken. Calvinistische scherpelijperij zou hem onder dergelijke omstandigheden van weinig nut zijn. Coenraets verkoos blijkbaar een meer gematigde, pragmatische benadering, waarmee hij trachtte zowel de gereformeerde minderheid als de rest van de bevolking tevreden te stellen.

Een dergelijke houding treedt aan de dag in een resolutie van het Oirschotse bestuur, de dato 3 juli 1711, dus ongeveer een maand nadat de petitie verzonden was. Deze resolutie vermeldt dat Coenraets aan de regenten het voorstel deed het begraven van en het luiden over de doden op zondag voortaan achterwege te laten, om te voorkomen dat dominee De Wildt daarover zijn beklag zou doen. Coenraets' tactvol manipuleren had geen effect, want de regenten besloten geen uitspraak te doen, 'alsoo het begraven een oudt gebruijck is'.³⁸⁾

Functionarissen als Coenraets vervulden in de plaatsen onder het Generaliteitsbewind als het ware de rol van tussenpersoon. Zij vormden een schakel tussen het terrein van het centrale (gereformeerde) gezag en de katholieke dorpsbewoners. De problemen waarmee Coenraets te maken kreeg kwamen voort uit deze tussenpositie, omdat hij moest schipperen tussen verschillende belangen.³⁹⁾ Deed hij geen concessies aan de dorpsbewoners dan zou hij ongetwijfeld het doelwit worden van 'den bitteren haat der roomsch gezinden', die zich tegen de persoon, familie en bezittingen van officieren zoals hij richtte.⁴⁰⁾ Hield hij aan de andere kant te weinig rekening met het officiële gezag dan kon zijn speelruimte door maatregelen ingeperkt worden.⁴¹⁾

Predikanten verkeerden in de dorpen van de Generaliteitslanden in een vergelijkbare positie als de drossaards. Hoewel zij uit hoofde van hun functie minder met het katholieke deel van de bevolking te maken hadden, waren ook zij tussenpersonen. Zij stonden in nauw contact met de classis en het generaliteitsbewind, en bemiddelden eveneens tussen het heersende kerkelijke en wereldlijke gezag en de dorpsbewoners. De Wildt gaf daarbij blijk van veel rechtlijniger en ideologisch opvattingen

dan de hogere regionen van de wereldlijke overheid. Het beroep dat hij en zijn medestanders in de petitie deden op de wereldlijke autoriteiten om op te treden tegen Coenraets was dan ook tevergeefs. De drossaard representeerde met zijn gematigde houding de steeds tolerantere opstelling van de wereldlijke gezagsdragers en kon daarom rekenen op hun steun. Zo kon er in Oirschot een richtingenstrijd tussen de dominee en de drossaard ontstaan. De gematigde houding van de autoriteiten in deze zaak blijkt uit de juridische afhandeling van de petitie.

5. De Petitie

De in de marge van de petitie geschreven beschikking van de vrouwe van Oirschot dateert de petitie op niet lang vóór 11 juni 1711.⁴²⁾ Hoe De Wildt ertoe kwam juist in de zomer van 1711 de petitie op te stellen, is vrij nauwkeurig te reconstrueren. Op dinsdag 26 mei 1711 had de kerkmeester Tempelaer de drossaard Coenraets, de schepenen en de regenten eraan herinnerd dat de tijd van de 'kerckelijcken visitatien' aanstaande was.⁴³⁾ Op 1 juni werden de kerk en scholen gevisiteerd door dominee Quast, predikant in de Beersen en dominee Seijlmans, predikant te Waalre en Aalst. Bij die gelegenheid zijn 'veele klachten gedaen over de paapse stoutigheden, en ook (over) den officier Jacob Coenraets, omdat de gereformeerde religie niet mainteneert etc. etc.'⁴⁴⁾ De klachten tegen de drossaard kon de visitator dominee Quast aan zijn eigen ervaring toetsen. Enige maanden eerder had hij door toedoen van Coenraets benauwde ogenblikken op het schavot beleefd.

Deze visitatie was vermoedelijk voor dominee De Wildt aanleiding om de opgehoopte ergernissen over de paapse stoutigheden en over de persoon van Coenraets op schrift te stellen. Hij stuurde zijn petitie met klachten naar de vrouwe van Oirschot, die het tussen Vught en Sint-Michielsgestel gelegen Huis Haanwijk bewoonde. Zij stelde in haar antwoord dat niets ondernomen kon worden zolang een zeker, door ons niet achterhaald, proces tussen haar en Jacobus Coenraets nog voortduurde. Tegelijk met de petitie aan de vrouwe van Oirschot was een gelijkkluidende en door dezelfde mensen ondertekende petitie gestuurd aan de Staten-Generaal, die Coenraets tot stadhouder van Oirschot benoemd had. De zaak werd doorgeschoven naar de Raad van Brabant. Zij besloot de klachten niet gefundeerd te verklaren, zoals blijkt uit de 30 oktober 1711 gedateerde, voor de klagers ongunstige uitspraak:

'Gesien tot dien rescriptie met de annexe stucken⁴⁵⁾ bij den gemelten drossart, ingevolgen van den appointe van desen Rade in dato den 24e dito daer jegens ingedient, alsmede de ampliatio van rescriptie met de stucken daer nevens gevoeght van den gemelten drossart mitsgaders een memorie ofte lijste met de respectieve bewijzen tot justificatie van de clagten bij den gemelten predicant, ouderlingen, en de schoolmeesters aen den gemelten Rade overgelevert. Den Raadt verclaert de supplianten in haere voorschreven clagten te wesen ongefundeert, ende condemneert de selve in de costen bij den gemelten drossart Coenraets ter dier sake gesupporteert, welcken daeronder begrepen het rapport geit, ende leges ter griffie mits desen werden getaxeert, ende gemoderert ter somme van twee honden carolis gulden eens, welke de voorschreven supplianten aen den gemelten drossart sullen hebben te voldoen.'⁴⁶⁾

Helaas zijn ook in dit geval de processtukken, de annexen, het onderzoeksrapport en het verweer van Coenraets niet meer te achterhalen. Maar de veroordeling van de klagende partij tot betaling van de hoge kosten van 200 Carolusgulden wijst erop, dat de aanklacht ongefundeerd en onwaarachtig werd gevonden. Johannes de Wildt zal door deze uitspraak in de ogen van de bewoners van Oirschot en Best een nederlaag tegen Coenraets hebben geleden, waardoor zijn toch al moeilijke positie waarschijnlijk verder aangetast werd. Vóórdat de uitspraak van 30 oktober bekend werd, lijkt de breuk tussen de drossaard en de dominee al niet meer te herstellen. Op 11 oktober was Coenraets namelijk voor het eerst afwezig bij een avondmaalsviering. Toen het avondmaal op 3 januari 1712 opnieuw bediend werd, werd daarbij aangetekend dat de absente Jacobus Coenraets, 'in de hujsbesoeking was belet om bij den predikant en de hr. ouderlingh Cuenen de aenspraeck te hooren'.⁴⁷⁾ De drossaard heeft de vermaning over zijn afwezigheid bij het avondmaal dus niet meer willen aanhoren.⁴⁸⁾

In die tijd had De Wildt het al twintig jaar als predikant volgehouden onder voor hem ongetwijfeld kommervolle omstandigheden. De tijdens zijn ambtstermijn opgedane ervaringen verhinderden niet dat hij zijn kans van slagen in de strijd tegen de paapse stoutigheden en de drossaard verkeerd inschatte. De uitkomst van het proces, dat naar aanleiding van de petitie aanhangig gemaakt werd, toont aan dat het generaliteitsbewind Coenraets steunde. Vanwege de katholieke pesterijen, de slechte samenwerking met de drossaard en mogelijk een verstoorde verhouding met de autoriteiten kwam De Wildt in een moeilijke positie terecht. Daarnaast kreeg hij nog andere tegenslagen te verwerken. In een levensbeschrijving over hem staat te lezen dat 'geduurende zynen dienst te Oirschot (hem) verscheide oorlogs rampen overgekomen (zijn), waar door hy dikwils zyne meeste meubelen, die zo haastig niet geborgen konden worden, heeft moeten opofferen aan de woede der vyanden, terwyl hy met vrouw en kind vluchtete. Eens wierd hy op zekeren nagt recht tydig gewaarschuwd, dat een Fransche partye, welke by wyze van represaille om brandschatting kwam, naby was, en dat men hem lichten zoude: weshalven hy ten bedde uitrees, en ylings in zyne onderklederen de vlucht nam in een naby gelegen en dicht beschaduwde bosch; daar hy aldus anderhalf etmaal zyn verblyf hield (...)'⁴⁹⁾ Het is al met al niet verwonderlijk dat De Wildt het veld ruimde en een beroep in de geboorteplaats van zijn vrouw aanvaardde. In september 1713 werd hij bevestigd te Oude-water, waar hij precies 25 jaar later zou overlijden. Coenraets daarentegen zou nog tot 1733 drossaard van Oirschot en Best blijven.⁵⁰⁾

6. Conclusie

De door dominee De Wildt en mede-ondertekenaren opgestelde petitie biedt ons een blik op de politieke en religieuze verwickelingen in enkele Brabantse dorpen aan het begin van de achttiende eeuw. Duidelijk aangegeven wordt welke vormen de paapse stoutigheden in Oirschot en Best volgens de gereformeerden hadden aangenomen. Zij konden zich niet effectief tegen deze stoutigheden verweren. Zich beroepend op ooit uitgevaardigde plakaten en beschuldigingen uitend jegens een drossaard die

niet tegen de stoutigheden zou willen optreden, trachtte de dominee zijn gelijk te halen.

Drossaard Coenraets trad op in de rol van tussenpersoon tussen de gereformeerde en katholieke cultuur. Hij had dagelijks met de katholieken te maken en nam een veel gematigder houding aan dan De Wildt en consorten. Op lokaal niveau weerspiegelde dit conflict een richtingenstrijd die bij de gereformeerde en wereldlijke autoriteiten woedde. Het pragmatisme, in Oirschot en Best belichaamd door Coenraets, kreeg in deze periode de overhand. Een dogmatische houding, zoals aangehangen door De Wildt, ging meer en meer tot het verleden behoren.

* Met dank aan de heer J. Lijten.

NOTEN

Afkortingen: ARA *Algemeen Rijksarchief 's-Gravenhage*
RANB *Rijksarchief in Noord-Brabant te 's-Hertogenbosch*
SAO *Streekarchief Oirschot*

- Jac. Biemans, 'De paapse poppecraam', in: *Brabants Heem* 43 nr. 1 (1991) 20-31; F. Hoppenbrouwers, 'De politieke reformatie in de kwartieren Maasland en Oisterwijk van de Meierij van 's-Hertogenbosch 1677-1795', in: *Brabants Heem* 43 nr. 1 (1991) 8-19; R. Huiskamp, 'Een corruptiezaak in de achttiende-eeuwse Meierij van 's-Hertogenbosch', in: *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis* 17 (1991) 73-97; M.M. Romme, 'Charivari en patriottisme, een nieuw perspectief', in: G. Rooijackers e.a. [ed.] *Voor 'Brabands vryheyd, patriotten in Staats-Brabant*, ('s-Hertogenbosch z.j.) 104-119; G. Rooijackers, 'Opereren op het snijpunt van culturen: Middelaars en media in Zuid-Nederland', in: P. te Broekhorst e.a. [ed.], *Cultuur en maatschappij in Nederland 1500-1850*, (Meppel/Haarlem 1992) 245-283; G. Rooijackers, 'Confrontatie of accommodatie?', in: *Brabants Heem* 43 nr. 1 (1991); H.Th.M. Roosenboom, 'Drossaard Adriaan Bernagie en de strijd tegen de 'paapse bijscholen' in Tilburg, 1680-1724', in: *Varia Historica Brabantica*, IX, (1982) 53-81; A. van de Sande, 'Roomse buitenbeentjes in een protestantse natie? Tolerantie en antipapisme in Nederland in de zeventiende, achttiende en negentiende eeuw', in: M. Gijswijt-Hofstra, [ed.] *Een schijn van verdraagzaamheid*, (Hilversum 1989) 85-106.
- SAO, DTB Nederduits-gereformeerde gemeente Oirschot/Best, Inv.nr. 121, Lidmatenregister 1650-1742, (21 oktober 1691).
- Een levensbeschrijving van Johannes de Wildt is opgenomen in: *Boekzaal der geleerde Waerelt*, november 1738, 638-643. Zie voor zijn kwartierstaat, E.J. Wolleswinkel, 'De portrettenverzameling van Mr. Jan Willem van Hoogstraten (1722-1770)', in: *Jaarboek Centraal Bureau voor Genealogie*, 34 (1980) 79-98, aldaar 93.
- De kwartierschout van Kempenland was namens de landsheer (later: Staten-Generaal) ook schout van Oirschot. In deze tijd had de kwartierschout een stadhouder voor het kwartier en een afzonderlijke stadhouder voor Oirschot. In dit geval was dat Jacobus Coenraets. De plaatselijke heer benoemde een schout of drossaard. Dit was ook Jacobus Coenraets. In de bijlage is de volledige transcriptie van de petitie weergegeven.
- Archief 'Schrijver' in familie-archief-Van Hoogstraten, Map XI, 'Papieren De Wildt, uit de nalatenschap van Wilhelmina de Wildt 1694-1776', omslag 1, stuk 5. Het archief berust anno 1993 bij J.S.F. van Hoogstraten, Thompson, Ct. USA.
- RANB, Archieven Nederlands Hervormde Kerk, 2, Classis Peel en Kempenland, Aktenboek 1708-1720, classis-vergadering 4-5 augustus 1711, art. 3.

- RANB, Archieven Nederlands Hervormde Kerk, 2, Classis Peel en Kempenland, Aktenboek 1708-1720 classis-vergadering 12-13 april 1712, art. 8.
- P. Polman, *Katholieke Nederland in de achttiende eeuw*, 111 (Hilversum 1968) 28.
- L.J. Rogier, *Geschiedenis van het katholicisme in Noord-Nederland in de zestiende en zeventiende eeuw*, II (Amsterdam 1964) 353-364.
- RANB, Archieven Nederlands Hervormde Kerk, 2, Classis Peel en Kempenland, Aktenboek 1708-1720.
- Jaarlijks werd in zogeheten visitatierapporten verslag gedaan van de volgende punten: 'Van de scholen' (punt 4); 'Vande politie in opsicht der kercke' (punt 5), 'Van papen ende paapsche insolentien' (punt 6), 'Vande fabriek der kercken, gasthuysen, armgoederen etc' (punt 7). De punten 1 tot en met 3 hebben betrekking op het functioneren van de predikant, ouderlingen en diakenen en de kerkeraad. RANB, Archief Nederlands Hervormde Kerk, 1, classis 's-Hertogenbosch 37.
Zie: G. Rooijackers, 'Opereren op het snijpunt van culturen: Middelaars en media in Zuid-Nederland', in: P. te Broekhorst e.a. [ed.], *Cultuur en maatschappij in Nederland 1500-1850*, (Meppel/Haarlem 1992) 245-283, aldaar 280,281; G. Rooijackers, 'Confrontatie of accommodatie?', in: *Brabants Heem* 43 (1993) 1-7, aldaar 3, noot 7.
- SAO, DTB, 121 (1706 en 1708).
- C. Cau, *Groot Placcaetboek 11*, ('s-Gravenhage 1655) 2409-2418. Hierover: H.Th.M. Roosenboom, 'Het stuck van de scholen ende schoolmeesteren.' Enkele kanttekeningen bij het schoolreglement van 1655 in het gebied van de generaliteit', in: *Brabants Heem* 42 nr. 2 (1989) 48-58, aldaar 48 en 56.
- ARA, Archief Raad van State, Visitatieverslagen Peel en Kempenland, 2154/2. De indeling in de visitatierapporten is per dorp.
- H.Th.M. Roosenboom, 'Het stuck van de scholen ende schoolmeesteren.' Enkele kanttekeningen bij het schoolreglement van 1655 in het gebied van de generaliteit', in: *Brabants Heem* 42 nr. 2 (1989) 55; H.Th.M. Roosenboom, 'Drossaard Adriaan Bernagie en de strijd tegen de 'paapse bijscholen' in Tilburg, 1680-1724', in: *Varia Historica Brabantica*, IX (1982) 53-81, aldaar 59.
- De kapel van de Heilige Eik ten westen van Oirschot aan de Beerze, de kapel van St. Anthonis te Straten en de kapel van St.-Anna te Aarle waren alle in 1649 afgebroken. Met St.-Odulph is de door de protestanten genaaste kerk van Best bedoeld. Mededeling van de heer Lijten.
- In het rapport voor 1697 staat nog: 'jaerlijx een ommegang op een seeckere plaats, bij haer den H: Eijck genaemt'.
- A. van de Sande, 'Roomse buitenbeentjes in een protestantse natie? Tolerantie en antipapisme in Nederland in de zeventiende, achttiende en negentiende eeuw', in: M. Gijswijt-Hofstra [ed.], *Een schijn van verdraagzaamheid* (Hilversum 1989) 85-106, aldaar 95-96.
- L.A. Cijssouw e.a., *Gereformeerden en hervormden te Veldhoven vanaf 1648*, (Veldhoven 1989) 35.
- Idem.
- Jac. Biemans, 'De paapse poppecraam', in: *Brabants Heem* 43 nr. 1 ('91) 20-31, aldaar 26-28.
- J.P.J. Lijten, *Het oer-oude Oirschot*, (z.p. 1986) 20.
- SAO, DTB, 121 (1709).
- Volgens de enige betrouwbare volkstelling van 1703 had Oirschot toen circa 4500 inwoners en was het veruit de grootste plaats van de Meierij: SAO, Oud Administratief Archief, voorlopig inventarisnummer 5435.
- Jac. Biemans, 'De paapse poppecraam', in: *Brabants Heem* 43 nr. 1 (1991) 20-31, aldaar 30. Zie: M.M. Romme, 'Charivari en patriottisme, een nieuw perspectief', in: G. Rooijackers e.a. [ed.], *Voor 'Brabands vryheyd, patriotten in Staats-Brabant*, ('s-Hertogenbosch z.j.), 104-119, aldaar 116,117.

28. W. Meindersma, *De gereformeerde gemeente te 's-Hertogenbosch 1629-1635*, disc. (Zaltbommel 1909), 238,239,248,251; J. Lijten, 'De installatie van de eerste predikant in Oirschot', in: *Oog op Oirschot*, (Oirschot, z.j.) [1990] 233-235.
F. Hoppenbrouwers, 'De politieke reformatie in de kwartieren Maasland en Oisterwijk van de Meierij van 's-Hertogenbosch 1677-1795', *Brabants Heem* 43 (1991) 8-19, aldaar 9-10. Formeel waren alle politieke ambten voorbehouden aan beschikbare gereformeerden, die een goede reputatie en de bekwaamheid tot het ambt hadden (art. 2 en 3 an *de* 'Politieke Reformatie' uit 1660). Indien er geen gereformeerden voorhanden waren, mochten alleen de meest gematigde katholieken worden aangesteld (art. 13).
29. J.P.J. Lijten, *Het oer-oude Oirschot*, (z.p. 1986) 22.
30. Pajen was in mei 1699 lidmaat 'met attestatie uijt den Paltz' geworden. Nu was hij vertrokken naar Veldhoven. SAO,DTB,121 (respectievelijk bij 28 mei 1699 en bij 4 februari 1709, nadien bijgeschreven).
31. SAO, Rekeningen van de Tafel van de Heilige Geest, voorlopige inventaris-nummers 99-108 (1690-1713).
32. SAO, Rekeningen van de St.-Petruskerk 1694-1730. De rekening over de periode 1694-1698 werd door De Wildt afgehoord in 1699. Over 1698-1700 idem in 1701. Die over 1700-1704 werd afgehoord in 1706, zonder de predikant: 'predicant de Wilth hier bij versoght sijnde was buyten dorps'. De Wildt was ook afwezig in 1706 bij het afhoren over 1704-1706. De rekening over de periode 1706-1710 werd wel mede door De Wildt afgehoord, maar die over de periode 1710-1713 door De Wildts opvolger.
33. J. Lijten, 'De Oirschotse schouten, drossaards en baljuw', in: *Campinia* 15 (1985) 164-177, aldaar 169,170.
34. H.Th.M. Roosenboom, 'Het stuck van de scholen ende schoolmeesteren.' Enkele kanttekeningen bij het schoolreglement van 1655 in het gebied van de generaliteit', in: *Brabants Heem* 42 nr. 2 (1989) 48-58, aldaar 55.
35. SAO, Rechterlijk Archief, dossier 2.11.22.2 Idem, Criminele Rol, 1708-1742 (zonder inventarisnummer) fol. 55. Het vonnis werd één dag voor de executie gewezen.
36. SAO, Resolutieboeken 1707-1711, fol. 520 (28 april 1711). Geëxecuteerden liet men daar bij wijze van afschrikking hangen. Vergelijk: H.C. Jelgersma, *Galgebergen en galgevelden in West- en Midden Nederland*, (Zutphen 1978) 11.
37. SAO, DTB, 121 (1 maart 1711).
38. SAO, Resolutieboeken 1707-1711, fol. 544 (3 juli 1711). Vergelijk: R. Huiskamp, 'Een corruptiezaak in de achttiende-eeuwse Meierij van 's-Hertogenbosch', in: *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis* 17 (1991) 73-97, aldaar 90.
39. Idem, 82. G. Rooijackers, 'Opereren op het snijpunt van culturen: Middelaars en media in Zuid-Nederland', in: P. te Broekhorst e.a. [ed.], *Cultuur en maatschappij in Nederland 1500-1850*, (Meppel/Haarlem 1992) 245-283, aldaar 266,267.
40. RANB, Archieven Nederlands Hervormde Kerk, 2, Classis Peel en Kempenland, Aktenboek 1708-1720, classis-vergadering 12-13 april 1712, art. 18.
41. G. Rooijackers, 'Opereren op het snijpunt van culturen: Middelaars en media in Zuid-Nederland', in: P. te Broekhorst e.a. [ed.], *Cultuur en maatschappij in Nederland 1500-1850*, (Meppel/Haarlem 1992) 245-283, aldaar 280,281.
42. Zie de Bijlage.
43. SAO, Resolutieboeken 1707-1711, fol. 530 (26 mei 1711).
44. SAO, DTB, 121 (1 juni 1711).
45. In de petitie zelf is sprake van twee annexe stukken. Deze zijn niet teruggevonden.
46. RANB, Archief Raad van Brabant, 831 ('Communicatoire Sententien beginnende 13 Januarij 1700 en eindigende 16 Decemb. 1720') nr. 9392.
47. SAO, DTB, 121 (3 januari 1712).
48. Zie voor een analoog conflict tussen een gereformeerde gemeente en een drossaard:

- H.Th.M. Roosenboom, 'Drossaard Adriaan Bernagie en de strijd tegen de "paapse bij-scholen" in Tilburg, 1680-1724', in: *Varia Historica Brabantica* XI, 1982, 53-81.
49. *Boekzaal der geleerde Waerelt*, november 1738, 640-161. Bedoeld is de Spaanse successieoorlog (1701-1713).
50. J. Lijten, 'De Oirschotse schouten, drossaards en baljuw', in: *Campinia* 15 (1985) 164-177, aldaar 169,170.

BIJLAGE

De petitie

Aen de hooghebornen Wel Edele Mevrouw van Oirschot.

Geeven met behoorlijcke en nederige eerbiedighyt te kennen Joannes De Wildt predikant tot Oirschot en Best, Wilhelm Cuenen ouderlingh, Francis van der Hulpe ouderlingh, Robbert van Rhenen schoolmeester en voorsanger tot Oirschot, Joannes Agenlek schoolmeester en koster tot Best, hoe smertelijck het de supplianten valt, dat de overgroote paepse stoutigheden en ergernissen door toelaetinge van den officier Jacobus Coenraats dagelijks de overhand neemen.

1. De paapse bij-scholen, niettegenstaende de menighvuldige klachten aen den voorschreven officier gedaen worden niet geresolveert, en dat tegen de uijtdruckelijcke heijlsaame placcaaten deser landen.
2. Het beeld van Maria wordt in 't openbaer aen de soogenaemde heijligen Eijck aengebden, alwaer honderde menschen in 't open veld haere superstiteusen godsdienst pleegen.
3. De dooden worden tot Best begraven met veele superstitionen, niet als of 't hier is onder de gehoorsaemhijt van gereformeerde maer van paepse overigheden.
4. De dooden worden tot Oirschot en Best op sondaegen en bededaegen begraven tot groote verstooringe van de gereformeerde godsdienst.
5. Op de meesten tijt als 't heijligh avondmaal word uijtgedeeft, worden wij getroubleert in dese heijlsaame godsdienstige actie door het loopen en raasen der papisten in onse kercke, en door het openmaecken der grafsteden, en als in deese gelegenthijt daerom de deuren der kercke worden geslooten, soo loopen de papisten met haere klompen of hoolsblocken in groot gewelt op de selve, en in de tegen woordighijt van den voorschreven officier Coenraats.
6. De paepekercke tot Best staende dicht aen de gereformeerde kercke, verstoort oock de oefeninge van onse gereformeerde religie, besonder wanneer haere bijgelovige liederen worden opgesongen, soodat de gereformeerde geen aendaght kunnen hebben in het pleegen van haeren godsdienst.
7. Herman Roocksel gegageert soldaet, sijnde met sijn vrouw en kinderen van de gereformeerde religie, word groote overlast aengedaen door de bittere papisten, dreijgende 't vel van dat geuse manneke over sijn hoofd te haalen, sijn vrouw na de gereformeerde kercke gaende word nageroepen, geuse hoer, waerover, aen den voorschreven Coenraats heeft geklaeghd, dogh daer op is geen straoef feninge gevolghd, breeder blijckende uijt 't request aen U hooghegeborene hier annex No. 1.
8. Gerrit Willemse een gegageert oudsoldaat sijnde van de gereformeerde religie worden afgaeijscht schattingen en lasten, en gedreijghd met executie, daer hij noghtans nauwlijx met sijn vrouw kan subsisteren.
9. Daniel Pajen eertijts om de gereformeerde religie uijt de Paltz gevluht, en stichtelijck van leven sijnde, en alhier over ettelijcke jaeren van den officier Daniel de Swarte predecesseur van de voornoemde Coenraats, en van de regenten van Oirschot aengesteld tot dienaer van 't gerichte, is van den officier Coenraats afgeset, en een paapse dienaer aengesteld, waerom Daniel Pajen met een swangere vrouw en drij kinderen Oirschot heeft moeten verlaeten om elders onderhoud en de kost te winnen.

10. In Oirschot en Best zijn paapse Arm- en Rentmeesters, niettegenstaende datter is stof van de gereformeerde religie.
11. Den predikant word in geen deele gekent in den ontfangh en uijtgaaf der arme penningen noch in de reeckeningen van de selve.
12. Den officier Coenraets en de regenten houden op alle sondaegen haere vergaderingen op 't raadhuys tot groote kleijnachtige en verminderinge van den godsdienst.
13. Den predikant word niet gekent in de reparatien der kercke tot Oirschot en Best, waerom dat de kercke tot Best eerder gelijckt na een beestental als na een vergaderplaats van Gods volck, niettegenstaende den predikant menighmael daerover heeft geklaeght, en de noodsaeckelycke reparatien versocht, want daertoe genoegsaame kerckeinkomsten sijn. Den officier Coenraets seght dat geen predikant, nog kerckenraad daer in iets heeft te seggen, waerdoor dat de regenten sijnde van de roomse religie worden opgemaectt en ondertussen den kerckmeester Joannes Tempelaer met het repareren niet voortgaat.
14. Den officier Coenraets heeft noijt voldaan het derde part van de boeten voor den armen, volgens plaacaaten deser landen vergunt, niettegenstaende den procureur Van Noort als dijen 't selve menighmael heeft gemaent.
15. Wanneer den 28. der maend april deser jaere 1711 twee misdadigers wierden opgehangen aen een galge voor 't raadhuys, hadde een papist de vrijhijt, de misdadigers luidkeels met klaere en harde stemme toe te roepen, versoek zielmissen voor uw.
16. En als den scherprechter naulijx den laatste misdadiger van de leer hadde afgestooten, soo wierd door den officier Coenraets geseght aen de schutterij, gij sult gelijk schieten, dewelcke aenstonts haere snaphaenen rontom 't schavot hebben gelost en vuergegeven, soodat den haegel over 't schavot vloogh, en de knoppen van de boomen afvielen, en glaesen in den toorn of kercke in stucken wierden geschooten, den predikant Joannes Quast, in absentie van den predikant ondergeschreven en den suppliant Robbert van Rhenen als sieckentrooster, en den scherprechter nog op 't schavot sijnde, niet wetende waer sigh souden keeren of wenden, den predikant voor over nedervallende, soodat het wonder en een geluck is dat niet alle drij sijn doodgebleven.
17. Wijders is het openbaer dat den officier Coenraets in geen deele menschen, de gereformeerde religie belijdende, is toegedaen of genegen, soeckende selfs de schoolmeesters twee ondergeschreven supplianten te ontzechen de profijten en baeten wegens de corporaels-diensten aen haer vergunt volgens acte van tractement, hebbende voornamelijck J: Achenlek veele affronten door de papisten uijtgestaen blijckende breeder uijt de missive aen IJ hooehgeborene mevrouwe hier annex No. 2.
18. Den suppliant Francis van der Hulpe klaeght oock over den officier Coenraets, omdat hij als gerechtsbode van hem niet word geemploijeert.

Alle welcke saecken de supplianten volgens consciencien genootsaect hebben haeren toevlught te neemen tot (*doorgestreep*: U hoogmogende Heeren, ootmoedighlijck) U Hooghgeboren Mevrouwe, ootmoedighlijck biddende dat daer in gelieve te voorsien, 't welck doende etc. etc.

[Ondertekend:]

Joannes De Wijdt predikant tot Oirschot en Best; W.H. Kuenen ouder[ling]; Francois van der Hulpen ouderling; R. v. Rhenen schoolmeester; Johan Agcnlek schoolmeester.

[In de marge op de eerste bladzijde staat het antwoord van de vrouwe van Oirschot, Clementina Geertruid van Els tot Boedelham opgetekend:]

In het versoek bij desen gedaan, kan voor als noch, niet worden getreden, soo lange als het proces hangende voor den Ed. Mo. Rade van Brabant, tussen de vrouwe van Oirschot, en Coenraets in desen gemelt, niet en is getermineert, om geen proces van attentaat meer te hebben: actum H aanwijck den 11 Juny 1711, C.G. van Els / Sweerts de Landas'

MELAATSHEID IN OIRSCHOT

door J. Lijten

Als algemeen bekend wordt aangenomen, dat er gedurende heel de middeleeuwen en tot in de zeventiende/achttiende eeuw in de Nederlanden melaatsheid voorkwam, vermoedelijk in de steden meer dan op het platteland. Immers in de steden was door het dichter op elkaar wonen het besmettingsgevaar groter en tegelijk waren daardoor onder het gewone volk de hygiënische omstandigheden dikwijls ongunstiger dan op het platteland.

De methode van bestrijding van deze besmettelijke en toen ongeneselijke ziekte was nog dezelfde als die ons bekend is uit de evangeliën. De melaatsen moesten vanwege het besmettingsgevaar buiten de stad of de dorpskom wonen in speciaal voor hen bestemde huisjes, waarover in de steden soms een aparte bestuurder was aangesteld.

Zo had 's-Hertogenbosch reeds in de dertiende eeuw een leprozenhuis buiten de stadsmuur onder Hintham. Een rector had het bestuur daarover en legde over zijn beheer jaarlijks rekening en verantwoording af aan het stadsbestuur» Het zal niet zonder reden geweest zijn, dat men deze verblijfplaatsen voor melaatsen in de regel vond aan de oostkant van stad of dorpskom, zodat door de overheersende westelijke windrichting geen besmettingsgevaar voor het centrum aanwezig was.

Zoals Den Bosch zijn 'lazarye' had ten oosten van de stad onder Hintham, had Oirschot ze ten oosten van de dorpskom onder Straten, waar het nog steeds bestaande toponiem (nu straatnaam) 'Lazarusbocht' ons aan herinnert.³⁾ De Lazarusbocht was oorspronkelijk een met houtwas omplante akker dichtbij de 'lazarye' gelegen. Dit toponiem is onze enige aanwijzing, waar de Oirschotse melaatsenhuisjes gestaan moeten hebben.

De archieven geven nauwelijks informatie over concrete gevallen van melaatsheid. Een voorbeeld uit het Oirschotse archief geeft ons toch enig inzicht in de schrijnende gevolgen voor iemand, die door deze ziekte werd aangetast, en voor zijn gezin. Het wordt in de akte allemaal zo koel geformuleerd, maar het moet een enorm leed zijn geweest, dat een vader, door deze ziekte getroffen, niet meer voor zijn gezin kon zorgen en er zelfs van gescheiden moest wonen. Uit de akte blijkt, dat een melaatse niet 'onder de mensen' mocht komen en dat de ziekte in de volksmond als 'lasaris' werd aangeduid.

1548.08.16

Oirschot

Benoeming van een mombler voor de kinderen van een melaatse.

Oirschots schepenprotocol van 1548, fol.

Aen die gebannen vierschaere is gecompereert Deliana wittige huysvrauwe Joirdaens Jacop Wauterssoen, lasaris, met honder beyder wittige onmondige kynderen, begerende aen den stadthelder des scouthets van Kempelant ons scepenen gemaent te hebben, nademael Joirdaen huer man, lasaris, onder dat gemeyn volck nyet comen en mach, hoe zy met recht zoude moegen comen tot eenen mombaer van hueren voirscreven onmondigen kynderen, waertoe zy hedde doen gedaigen Gregorissen Wauterssoen van Kuyck.

Nae manisse des voirscreven stadthelders hebben wy scepenen vonnislycken geweesen voir recht, dat die stadthelder van der heeren weegen des voirscreven lasaris kynderen soude stellen ende geven eenen mombaer, omme die voirscreven kynderen ende honne gueden te helpen vermombaeren, regeren ende defenderen opter kynder last ende cost ende op goede rekeninge hou tot honnen recht, beheltelycken eenen yegelycken zyns goets rechts.

Navolgende den vonnisse heeft die stadthelder van der heeren weegen den voirscreven Gregorissen gestelt ende geset tot eenen mombaer van den kynderen voirgenoempt ende hem bevolen die voirscreven kynder ende honne gueden te helpen vermombaeren ende ten meesten oirbaer te regeren opter kynder last ende cost ende op goede rekeninge.

Actum XVI augusti.

Testes: omnes scabini in judicio.

NOTEN

1) B.C.M. Jacobs, Justitie en politie in 's-Hertogenbosch voor 1629, Brabantse rechtshistorische reeks nr. 1, Assen/Maastricht 1986, blz. 157.

2. Dit toponiem komt o.a. voor in het schepenprotocol van 1628, fol. 54.

Rectificatie

Drie zusjes Van de Sande

In het artikel "De drie zusjes Van de Sande", samengesteld door G. van de Sande en gepubliceerd in *Campinia* 24C jrg., nr.94, juli 1994, blz. 143-148 zijn jammergenoeg enkele storende fouten gesloopen. Van de heer Van de Sande ontvingen wij de volgende correcties:

Tak A, nr. 1.3

Elizabeth Hurcx (* Sint Oedenrode, 8-3-1854) is een dochter van Johan Hurcx en Johanna van de Laar

Tak A, nr. 1.3.5.2

Antonius Odulphus Schepens is gehuwd met Cornelia van de Sande (* Best 25-10-1924)

Tak A, nr. 1.3.5.6

Antonia van Melsfoort moet zijn van Mensfoort

Tak C, nr. 1.3.5

Franciscus van de Ven moet zijn Cornelis van de Ven

Tak C, nr. 1.3.11

Anna Schepens is slechts éénmaal gehuwd, nl. 24-4-1951 met Adrianus van Brunschot

Namens de auteur, bieden wij de lezers van *Campinia*, in het bijzonder de leden van de familie Schepens - van de Sande, onze verontschuldigen aan voor de gemaakte fouten.

De redactie

door J. Suijkerbuijk

Op 17 augustus jl. was het precies 175 jaar geleden dat koning Willem I het besluit ondertekende, waarbij Best werd afgescheiden van de gemeente Oirschot en een zelfstandige gemeente werd. Aan de hand van archiefbronnen zullen we reconstrueren hoe deze afscheiding tot stand is gekomen.

Conflicten

Best wordt algemeen erkend als de geboorteplaats van Odulphus, die volgens de overlevering één van de grote geloofsverkondigers is geworden, vooral in Friesland. Aan deze werkzaamheden dankt hij ook zijn latere heiligverklaring. Ter ere van de heilige werd in zijn geboorteplaats Best een kapel gebouwd. De bouwdatum is niet bekend, maar in de 14e eeuw was de kapel in ieder geval aanwezig. Deze in oorsprong houten kapel werd in 1437 vervangen door een stenen gebouw. Daarmee was Best nog geen zelfstandige parochie en dat was waar de Bestenaren naar streefden.

Na de nodige verwickelingen en strijd met het Oirschotse kapittel, werd dit doel uiteindelijk in 1553 bereikt.

Het streven naar een eigen parochie is een voorbeeld uit de geschiedenis waarin de Bestenaren collectief optraden tegen Oirschot.

Een ander voorbeeld is de zgn. kwestie om het Besterbroek. De Bestenaren, waarmee de bewoners van de herdgangen Aarle, Naastenbest en Verrenbest (eerder Gunterslaar genoemd) worden bedoeld, kwamen in opstand tegen het voornemen van Oirschot om percelen uit de gemeynt genaamd het Besterbroek te verkopen aan partikulieren. De Bestenaren droegen oude 'koopaktes' aan, als eigendomsbewijzen voor die gronden, daarmee aangevende dat Oirschot niet het recht had om percelen hieruit te verkopen. In 1666 kwam er zelfs geweld aan te pas toen de Bestenaren trachtten de verkoping te verhinderen'.

In deze periode hebben de inwoners van de drie herdgangen samen met de inwoners van Straten al een voorzichtige poging ondernomen, om zich van Oirschot af te scheiden. De Staten Generaal en Raad van State stelden zelfs een onderzoek in naar de geschillen, die er tussen Oirschot en Best bestonden. De Raad van State besliste in 1662, dat beide dorpen de geschillen opzij moesten leggen en dat van een afscheiding geen sprake kon zijn'.

Uit deze gebeurtenissen blijkt dat er van oudsher al duidelijk sprake is van een hechte band tussen de bewoners van Aarle, Naastenbest en Verrenbest.

In de 18^e eeuw zijn er vooral kleinere voorvallen, waarbij de Bestenaren zich recalcitrant opstelden tegenover het dorpsbestuur, bijvoorbeeld bij de benoeming van functionarissen of liever de weigering daarvan.

Geruchten over afscheiding

In november 1794 komen de Fransen in ons land en de gehele bestuurlijke organisatie van de dorpen en steden ondergaat een ware gedaanteverwisseling. Nieuwe wetten en reglementen voor bevolking en bestuurders volgen elkaar in snel tempo op. De inwoners van de herdgangen Aarle, Naastenbest en Verrenbest zien dan goede mogelijkheden om zich bestuurlijk van Oirschot af te scheiden.

Begin 1795, enkele maanden na de Franse inval, doet in Oirschot het gerucht de ronde dat in Best plannen worden beraamd, om als zelfstandige municipaliteit, zoals een gemeente dan wordt genoemd, dus een plaats met een eigen bestuur en afgescheiden van Oirschot verder te gaan.

Secretaris Schouw, die dit in de municipaliteitsvergadering ter sprake brengt, vraagt naar de mening van de leden. Die komt vrij vertaald op hetvolgende neer: 'Hoewel in deze nieuwe tijd het recht om voor je mening uit te komen wordt erkend, zelfs het recht dat leden van de municipaliteit hebben om uit het bestuur te stappen, wordt een dergelijke stap toch ten stelligste ontraden, om de welvaart in de gemeente te behouden. Een afscheiding zou beide dorpen ruïneren. Sinds jaar en dag zijn er geen klachten en ruzies meer geweest die een dergelijke stap zouden rechtvaardigen'.

Het antwoord is samengevat dan ook dat het algemeen belang niet is gediend met een afscheiding. De vergadering besluit alvast op voorhand maar een brief naar het departementaal bestuur in Den Bosch sturen, waarbij om bescherming tegen deze eventuele plannen wordt verzocht^e.

De Bestse afgevaardigden zijn uiteraard voor afscheiding, maar geven geen redenen aan. Twee van hen zijn niet op de vergadering aanwezig en één van degenen die wel aanwezig is, houdt zich op de vlakte en spreekt zich er niet over uit.

Om vrijelijk te kunnen spreken worden de Bestse afgevaardigden, tijdens de behandeling van deze zaak, verzocht de vergadering te verlaten. Zij worden duidelijk als de tegenpartij beschouwd. Bij de behandeling van het volgende agendapunt, mogen ze weer binnen komen. Zo krijg je de eigenaardige situatie dat de municipaliteit een standpunt formuleert en als zodanig ook naar het departementaal bestuur zal sturen, terwijl enkele leden van diezelfde municipaliteit daar geen bijdrage aan mogen leveren. Er wordt ook geen enkel

voorbehoud gemaakt of aangegeven dat er tegenstemmers zijn. Het standpunt van de municipaliteit wordt vastgesteld zonder de uit Best afkomstige leden.

Verzoek tot afscheiding

Het blijken niet zomaar geruchten zijn. In het voorjaar van 1796 gaan er een tweetal verzoekschriften om afgescheiden te worden van Oirschot uit naar het gewestelijk bestuur van Bataafs Brabant. De verzoekschriften worden ondertekend door de Bestse leden van het gemeentebestuur en 79 niet nader met name genoemde inwoners⁶.

Zeer uitvoerig wordt aangegeven waarom men tot dit verzoek is gekomen. De Bestenaren zijn van mening dat er niet van een gemeenschappelijk bestuur gesproken kan worden, maar meer van een Oirschots bestuur, waarin de Bestse aangelegenheden van ondergeschikt belang beschouwd worden. De Oirschotse afgevaardigden spelen altijd maar de baas, ook als het om zaken gaat betreffende Best. Men vindt bovendien dat de uitgestrektheid van de drie herdgangen en de afgelegen ligging ten opzichte van het dorp Oirschot een dergelijk verzoek rechtvaardigt. Tenslotte zijn in de nieuwe orde plaatsen met meer dan 300 inwoners gerechtigd om een eigen bestuursorgaan te hebben en Best heeft maar liefst ruim 1700 inwoners. Best stelt zelfs voor om, in afwachting van een definitieve en een naar hun stellige overtuiging positieve beslissing alvast maar een voorlopig bestuur voor Best te benoemen.

Reactie van Oirschot

Het verzoekschrift van de Bestenaren, wordt door het gewestelijk bestuur naar Oirschot gezonden met het verzoek hierop te reageren. De Oirschotse reactie laat niet lang op zich wachten. Minstens zo uitvoerig als het Bestse verzoekschrift, worden alle door Best aangevoerde argumenten door de Oirschotse magistraat punt voor punt weerlegd⁷.

In hun reactie maakt Oirschot een vergelijking met de bouw van een huis, waarvan de fundamenten zo zwak zijn, dat het huis bij aanraking meteen instort. Met de redenen, waarop het Bestse verzoek om zich van Oirschot af te scheiden is gebaseerd, gebeurt hetzelfde. Deze zijn zo zwak, dat ze eenvoudig te weerleggen zijn. Immers, net als de Beste herdgangen, liggen ook andere herdgangen ver van het centrum af en alle bewoners van de buitengebieden moeten een behoorlijke afstand afleggen om in het dorp te komen. Benadrukt wordt dat alle vertegenwoordigers van de herdgangen staan voor het belang van heel de Oirschotse gemeenschap, incl. Aaïle, Naastenbest en Verrenbest.

Cl
Gelyk: Freykeis
Broederschap
a0} ...74. J> e.; er

Consideration en
belang gedaen nake
door de Municipali
teit van Oirschot 07
te vaststellen geteken
door Zijne de 7 272de
Leden der Municipa
liteit van Best No.
tand'aend ca 90....72"04r:1, 20
te worden van

Aanhef van de brief van de Oirschotse municipaliteit, waarin gereageerd wordt op het Bestse verzoek om afscheiding.

Omstandig wordt uit de doeken gedaan dat de leden van de municipaliteit er niet zitten voor zichzelf, niet voor hun herdgang, maar voor de municipaliteit als geheel. Het Beste idee om alvast maar een voorlopig bestuur te benoemen, wordt afgedaan met '*gekke taal*'. Opgemerkt wordt dat in het verzoekschrift herhaalde malen de termen Vrijheid en Gelijkheid worden gebezigd, maar dat de term Broederschap angstvallig wordt vermeden.

De leden van de magistratuur doen bovendien hun beklag, om het feit dat ze aan deze materie tijd en energie moeten besteden, of liever verspillen.

Hoewel de benaming 'Best' voor de drie herdgangen al enigszins was ingeburgerd, bijvoorbeeld in allerlei correspondentie en in oudere resoluties, spreken de Oirschotse magistraten enigszins denigrerend over '*Het zig noemende Best*'. En ook in dit antwoord wordt er gereageerd alsof er geen Bestse afgevaardigden zijn, evenals in de eerdere brief, geschreven toen men van de plannen alleen nog maar bij geruchte had vernomen.

Het tegenspel van Oirschot berust vooral op economische motieven. De vruchtbare gronden in het Besterbroek en ook de belangrijke verkeersweg van Den Bosch via Best, Eindhoven, Hasselt op Luik brachten uiteraard geld in het laadje van de Oirschotse gemeenschapskas. In de strijd om de route van de straatweg Den Bosch-Luik had Oirschot overigens al het onderspit moeten delven, want Oirschot wilde dat deze weg via de kom van het dorp zou komen te lopen. Omdat de route via Best veel korter was en dus goedkoper, ging dat niet door. Voor het dorp Oirschot ging hierdoor een mooie positie als tussenstop voor handelaren en andere reizigers verloren.

De reactie van de municipaliteit wordt naar Den Bosch opgestuurd. De geschiedenis heeft ons inmiddels geleerd, dat het gewest op dat ogenblik de zijde van Oirschot heeft gekozen.

Nieuwe poging

Maar de Bestenaren blijken stugge volhouders. In de periode 1810-1813 behoorde ons land tot Frankrijk. Napoleon, ontevreden over het bestuur van ons land door zijn broer Lodewijk Napoleon, had ons land ingelijfd. Omdat er nu weer een nieuwe situatie was ontstaan, proberen de Bestenaren nog maar eens om zich los te weken van Oirschot. In oktober 1812 dienen de inwoners van de drie herdgangen een rekest in bij het bestuur van het Arrondissement van de Monden van de Rijn⁸. De argumenten verschillen nauwelijks van die van 1796 en ook de tegenargumenten van Oirschot komen weer op hetzelfde te neer. Aangevuld met het feit dat in de laatste jaren veel geld uitgegeven is voor verbeteringen van allerlei aard in de drie Beste herdgangen. Het Oirschot-

se bestuur vindt het onredelijk dat deze gemaakte kosten, die door de hele gemeenschap zijn betaald, alleen ten nutte van de Bestenaren komen. Ook wordt aangevoerd dat de vruchtbaarste gronden door de Bestenaren worden geclaimed, als behorende tot hun grondgebied, terwijl dat toch veelal gemeentegronden zijn, ten dienste van de hele gemeenschap. Het is dus onverteerbaar voor de overige bewoners van de gemeente dat deze allemaal tot Best gaan behoren.

Er van uitgaande dat de Bestse verzoekschriften altijd nog zijn afgewezen, verwacht Oirschot dat dit ook dit keer weer wel het geval zal zijn.

In de marge van de resolutie, waarin het verzoekschrift wordt besproken, doet Oirschot zelfs een voorstel aan het gewestelijk bestuur. De raad is genegen om een adjunct-maire voor de Bestse herdgangen voor te dragen en bovendien stellen zij voor om Best een eigen burgerlijke stand bij te laten houden. De raad is hiertoe genegen, omdat Best dan de eis om volledig afgescheiden te worden van Oirschot zou kunnen laten vallen. Door de opnieuw veranderde politieke constellatie in het land (in 1813 ontstaat het koninkrijk der Nederlanden) is hier verder niets van gekomen.

Eindelijk afgescheiden

In 1816 wordt een Koninklijk Besluit afgekondigd, waarin wordt vastgelegd, waar gemeenten, die na de Franse periode zelfstandig zijn geworden aan moeten voldoen⁹. Het betrof regelingen met betrekking tot de inrichting valt het bestuur, van de financiën e.d. Deze voorschriften golden tevens voor die plaatsen, die in de toekomst eventueel zelfstandig zouden worden. En juist deze laatste bepaling was koren op de molen van de Bestenaren.

Op 18 augustus 1818 wordt bij de gouverneur van de provincie een verzoekschrift ingediend door de Bestenaren om afgescheiden te worden van Oirschot¹⁰. Het ziet er naar uit dat het opnieuw vergeefs is, want op 8 mei 1819 wordt het verzoek bij Koninklijk Besluit vooralsnog afgewezen¹¹.

De Bestenaren hebben echter een belangrijke medestander gekregen, nl. het college van Provinciale Staten. Het zo juist genoemde KB bepaalde dat dit college zich nog eens goed over het verzoek van de Bestenaren moest buigen, alvorens er definitief een besluit zal worden genomen. Het college van Provinciale Staten blijkt dan voorstander te zijn van een verzelfstandiging van Best. Belangrijkste overweging is de ligging aan de handelsroute Den Bosch-Luik. Het vele handelsverkeer dat deze weg passeert en ook de passage van militaire troepen, vereisen vaak de aanwezigheid van plaatselijke autoriteiten. Deze zijn nu op '*één uur gaans*' van Best en dat vindt men toch een bezwaar, vooral als er snel beslissingen genomen moeten worden. Hierbij wordt vooral gedacht

aan eventueel voorkomende ordeverstoringen, waarop niet adequaat gereageerd kan worden. Het feit dat Best sinds tijden al een eigen parochie is, is voor het college ook een punt van overweging".

Op 16 juli 1819 besluiten Provinciale Staten dan ook om bij de minister het voorstel in te dienen om Best en Oirschot van elkaar te scheiden en van Best een zelfstandige gemeente te maken.

De minister van Binnenlandse Zaken gaat nu ook overstag en zo wordt op 17 aug. 1819 het Koninklijk Besluit door koning Willem 1 getekend, waarop Oirschot en Best worden gescheiden en eindelijk hebben de Bestenaren hun doel bereikt".

De letterlijke tekst van het KB luidt als volgt:

Wij Willem, bij de Gratie Gods, Koning der Nederlanden, Prins van Oranje Nassau, Groot Hertog van Luxemburg, enz. enz. enz.

Gezien de voordragt van onzen Minister van Binnenlandsche Zaken van den 8 augustus 11. B 236, n. 2, daarbij, ten gevolge van de laatste paragraaf van ons besluit van den 8 mei 11. La. V2 het gevoelen van de vergadering der Provinciale Staten van Noord Brabant mededeelende op de, aan dezelve gedane, vrage of en in hoeverre, en voor de afscheiding van de dorpen Best en Oirschot al of niet termen bestaan, alsmede eenige verdere voorstellen van de gemelde vergadering te dezer gelegenheid aan ons kenbaar makende omtrent het alsnog afscheiden en vereenigen respectivelijk van eenige andere, daarbij vermelde gemeenten in genoemde provincie.

Herzien ons opgemeld Besluit van den 8 mei 11. La V 2.

Den Raad van State gehoord, hebben goedgevonden en verstaan ten gevolge der reserve omtrent de Dorpen Best en Oirschot, bij het genoemde besluit voorkomende en voorts bij nadere wijziging, in eenige andere opzichten vande verdeling bij dat besluit gearresteerd, te bepalen, gelijk geschiedt bij deze:

P Dat de dorpen Best en Oirschot van elkander worden afgescheiden en ieder derzelve tot eene afzonderlijke Gemeente verklaard.

2' Enz.

Onzen Minister van Binnenlandsche Zaken is belast met de uitvoering van het tegenwoordig besluit, waarvan een afschrift zal worden gezonden aan den Raad van State, tot informatie.

Laken, den 17 augustus 1819
(get.) Willem

Vanwege den Koning
(get.) J.G. de Meij van Streefkerk

Administratief werden de plaatsen pas met ingalig van 1 januari 1821 losgemaakt. Op die datum werd namelijk het ook in 1819 reeds aangekondigde Reglement van bestuur voor het platteland in de provincie Noord Brabant' van kracht en het was praktischer om het nieuwe gemeentebestuur pas op die datum in te laten gaan, dan kon gelijk ingespeeld worden op de nieuwe regelingen, die voor de inrichting van een plattelandsgemeente zouden gaan gelden.

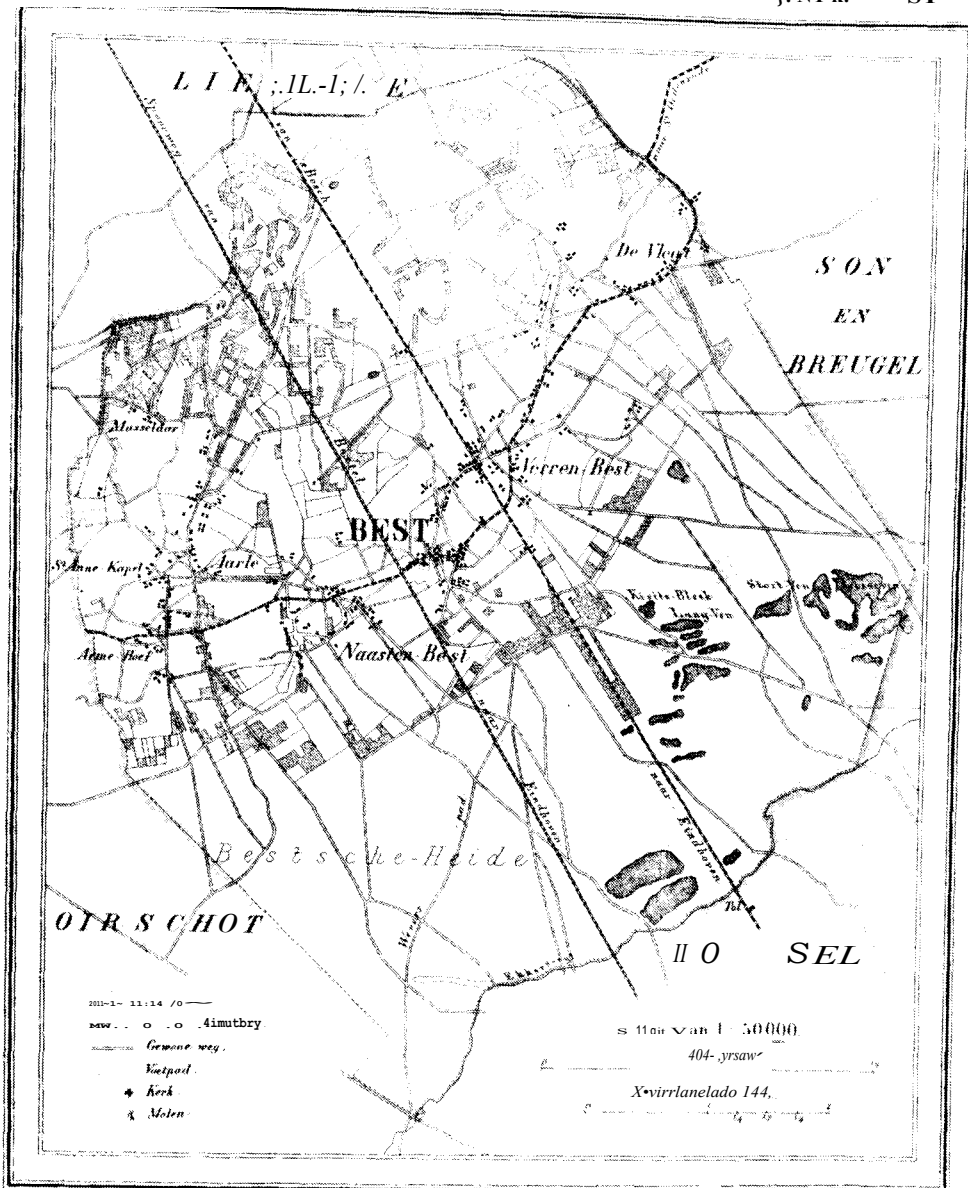
Bij de benoeming van de eerste Bestse raadsleden door Provinciale Staten is rekening gehouden met een lijst waarop de '*notabelste en geschikste ingezetenen*' van Best op voorkwamen". In de eerste gemeenteraad, bestaande uit 9 personen, inclusief de schout, komen we al bekende Bestse namen tegen zoals Van de Hurk, Van de Sande en Van de Meulegraaf".

Grenzen en eigendommen

Met de afkondiging van het KB zijn evenwel alle problemen nog bij lange na niet de wereld uit. Nog vele jaren is er de nodige commotie over de vaststelling van de gemeentegrenzen en de verdeling van de eigendommen (en ook de schulden) over de beide gemeenten'.

Afgevaardigden uit beide gemeenten en uit Gedeputeerde Staten vormen gezamenlijk een commissie, die ter plaatse de grensscheiding moet vaststellen. Beginnende bij het grenspunt Liempde bij de huidige Monnikenweg, loopt men via de Broekstraat, Lieringsdijk door de weilanden naar de plaats waar nu het bedrijf van molenaar van Kessel is gevestigd. Omdat men het op die plaats niet helemaal eens kan worden, wordt daar de loop van de gemeentegrens door het lot bepaald, wat een verspringing in de grens ten gevolge heeft. Van daar af gaat de grens in zuid-oostelijke richting, tot aan de gemeentegrens van Woensel.

De verdeling van eigendommen en dan met name de gebouwen, zoals raadhuis, scholen, het brandspuithuis en waterputten is vrij snel geregeld. Na taxatie kan men het snel eens worden over de verdeling. Twistpunt is opnieuw de waardebepaling van de gemeentegronden, gelegen in het Besterbroek. Na veel touwtrekken wordt deze kwestie pas in 1846 tot een einde gebracht. De gemeente Best dient f 8000,- te betalen aan Oirschot.

Ulete4md duw J. KogMT

Begrave van liu;0 SurilOn te Lo-warden

Best anno 1865. (Uit: J. Kuijper, Geineente-atlas van Nederland.)

De verdeling van het gasthuis en de fundaties blijkt een nog groter probleem, een kwestie die pas in 1871 wordt opgelost.

Terug naar Oirschot ?

Op het moment dat de gemeente Best haar zaakjes zo'n beetje op orde denkt te hebben, afgezien van de nog lopende kwesties met Oirschot, en korte tijd na de ingebruikname in 1828 van een eigen raadhuis, doet in Best het gerucht de ronde dat de gemeente Oirschot pogingen in het werk zou stellen om de afscheiding ongedaan te maken en beide gemeenten weer samen wil voegen. Wat was er aan de hand. Op 18 november 1828 stuurt de minister van Binnenlandse Zaken een circulaire naar de provinciebesturen, met de mededeling dat het uit bezuinigingsoverwegingen nuttig zou zijn om kleine gemeenten, bedoeld wordt gemeenten met minder dan 400 inwoners, samen te voegen. De provincie stuurt deze circulaire door naar alle Brabantse gemeenten met het verzoek hier op te reageren en eventueel voorstellen in deze richting te doen".

Het gemeentebestuur van Best laat al heel snel weten geen enkele aanleiding te zien om ook maar te overwegen aan de huidige situatie enige verandering te brengen¹⁸.

In Oirschot wordt daar anders over gedacht. Omdat de circulaire van het ministerie ook samenvoeging van gemeenten met meer dan 400 inwoners tot de mogelijkheden laat behoren, mits dit dienstig is, komt dit punt op de agenda van de raadsvergadering van 28 januari 1829. De gemeenteraad bespreekt uitvoerig wat de eventuele voordelen van een hernieuwde samenvoeging met Best zouden zijn. In de eerste plaats het financiële aspect: een hereniging zou op jaarbasis al snel een besparing opleveren van f 600,-- tot f 800,-- aan administratieve kosten. Ook het alsmaar voortdurende probleem over de verdeling van eigendommen, iets waar beide gemeenten het 'niet lichtelijk eens zullen worden' zou dan meteen zijn opgelost¹⁹.

Nog op dezelfde dag dat de gemeenteraadsvergadering heeft plaatsgevonden, nl. 28 januari 1829, gaat er een brief uit naar de districtscommissaris waarin wordt meegedeeld dat Oirschot van plan is om aan de provincie voor te stellen de gemeenten Best en Oirschot samen te voegen. Het gerucht blijkt dus maar al te waar te zijn²⁰.

Hoewel het in Best nog steeds niet officieel bekend is, en men er slechts zijdelings van de Oirschotse plannen heeft gehoord, bijt de gemeenteraad zeer fel van zich af: 'De gedachte om weer met Oirschot herenigd te worden, nadat ze door alle tijden heen stiefmoederlijk zijn behandeld, bevangt de vreedzame inwoners van Best met angst en schrik' en 'de vernederingen, die ze al die tijd hebben doorstaan liggen hen nog vers in het geheugen'. Er wordt nog aan

toegevoegd, dat er *'tussen de bewoners van beide gemeenten zo weinig harmonie bestaat, dat het onmogelijk is dat er iets anders dan kwaad uit een dergelijke vereniging voortspriuit'*. Aldus de Bestse gemeenteraad in haar reactie aan Gedeputeerde Staten, twee maanden na de bewuste vergadering in Oirschot²¹.

In juli 1829 worden alle reacties van de Brabantse gemeenten besproken in de vergadering van Provinciale Staten. Alle gemeenten, behalve Oirschot, wensen vast te houden aan de huidige gemeentelijke indeling in de provincie²². Besloten wordt dan ook geen wijzigingen aan te brengen en daarmee wordt tevens het Oirschotse voorstel afgewezen, ongetwijfeld tot grote opluchting van Best.

NOTEN

1. De contouren van deze kerk zijn enkele jaren geleden in het huidige kerkplein zichtbaar gemaakt.
2. Voor de oprichting van de parochie Best, zie o.a. J.P.J. Lijten, *Een parochie in wording, Best 1437-1553 in De Comme geopend* (geschiedkundige opstellen uit de Kempen), Eindhoven, 1983.
3. zie H.M.B. Jacobs, *Het tumult te Best, 18 oktober 1666*, in Campinia, 6e jrg., nr.21, april 1976, blz. 7-10.
Voor de uitgifte van de gemeijnten zie J.P.J. Lijten, *Oirschot kocht zijn grenzen*, in Campinia, 20e jrg., nr. 76, januari 1990, blz. 4-35.
4. Archief raad van State, inv.nr. 2162. Zie ook Groot Placaatboek, kolom 2823, Den Haag, 1664.
5. Oud-archief Oirschot, resolutieboek, fol. 105-111, 21-1-1795.
6. Oud-archief Oirschot, 'prothocol van rekestes etc.', voorl. inv.nr. 7365, fol. 53-59.
7. idem, fol. 59v-66v.
8. Notulenregister gemeente Oirschot, 1809-1820, fol. 99-100. Op verzoek van de sous-prefect van het Arrondissement Eindhoven, wordt het Bestse verzoek om afscheiding in de vergadering van 17 nov. 1812 besproken.
9. Gem. Archief Oirschot, inv.nr. 157, KB 24 mei 1816.
10. *Moeder Oirschot en dochter Best in het voorspel der historie*, in Campinia, 1e jrg., nr.2, juli 1971, blz. 91 e.v.
11. Gem. Archief Oirschot, 1821-1932, inv.nr. 157.
12. Archief Provinciale Staten, inv.nr. 11.868, Besluit 16-7-1819.
13. Gem. Archief Oirschot, 1821-1932, inv.nr. 157.
14. Provinciaal Blad 1820, besluit nr. 50, 5 juni 1820.
15. zie C. van de Biggelaar, *Overzicht en samenstelling gemeenteraad Best in de periode 1821-1986*, uitgave gemeente Best (1986) en J. Suijkerbuijk, *De gemeente Best in de eerste jaren van haar bestaan* in Campinia, 16e jrg., nr. 60, jan. 1986, blz. 32-39.
16. H. Mijland, *De afscheiding van Best en de verdeling van de gasthuizen en fundaties* in Campinia, 15e jrg., nr. 58, juli 1985, blz. 141-144.
17. Provinciaal Blad, 1828, besluit nr. 205, 19-12-1828.
18. Gemeente Archief Best, 1821-1946, inv.nr. 1, raadsvergadering 17-1-1829.
19. Gemeente Archief Oirschot, 1821-1932, inv.nr. 2, raadsvergadering 28-1-1829.
20. Gemeente Archief Oirschot, inv.nr. 29, brief 28-1-1829.
21. Gemeente Archief Best, 1821-1946, inv.nr. 1, raadsvergadering 10-3-1829.
22. Archief Provinciale Staten, inv.nr. 11.878, besluit 15-7-1829.